

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ**

Кафедра міжнародного та приватного права

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за темою:

«СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА»

Виконав:

Майдибура Богдан Володимирович,
здобувач 2 курсу, групи ММ-21д
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Науковий керівник:

Чернега Віталій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри

Робота допущена до захисту в ЕК

«__»_____2026 р.

В.о. завідувача кафедри Чернега В.М.,
доктор юридичних наук, професор

Реєстрація

номер

дата

підпис в.о. завідувача кафедри

Рекомендовано

до захисту

підпис наукового
керівника

ініціали,прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

датазахисту

Голова ЕК

підпис

ініціали,прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали,прізвище

підпис

ініціали,прізвище

підпис

ініціали,прізвище

підпис

ініціали,прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали,прізвище

Анотація

Майдибура Б. В. Суб'єкти міжнародного права

Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти містить три розділи, шість підрозділів; її загальний обсяг 103 сторінки, включно зі списком використаних джерел, який містить 50 найменувань.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини.

Предметом дослідження є суб'єкти міжнародного права.

Метою кваліфікаційної роботи є формування системної візії суб'єктів міжнародного права, а також розроблення науково-практичних висновків і рекомендацій за предметом дослідження.

У процесі дослідження суб'єктів міжнародного права використано комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження. Серед загальнонаукових методів ключове місце посідають діалектичний метод, який використовується для аналізу еволюції правосуб'єктності в часі, а також системний і структурно-функціональний підходи, які використовуються задля класифікації суб'єктів міжнародного права та визначення їхньої ролі у різних галузях міжнародного права. Крім цього, також було застосовано спеціальні методи дослідження, серед яких головну роль відіграють формально-юридичний метод, порівняльно-правовий, історико-правовий та метод критичного аналізу судових прецедентів. Ці методи допомогли у тлумаченні міжнародних договорів, угод та конвенцій, у зіставленні правосуб'єктності держав як суб'єктів міжнародного права, міжнародних організацій та народів і націй, що борються за незалежність, а також фізичних осіб. Історико-правовий метод уможливив розкрити виникнення та розвиток концепції міжнародної правосуб'єктності, а метод критичного аналізу судових прецедентів сприяв студіюванню рішень Міжнародного Суду ООН та європейських судів.

У кваліфікаційній роботі визначено поняття «суб'єкти міжнародного права» та його кореляцію з суміжними міжнародно-правовими категоріями, а також диференційовано суб'єктів міжнародного права.

У кваліфікаційній роботі охарактеризовано держави як основні суб'єкти міжнародного права, а також окреслено народи, що борються за незалежність, як суб'єкти міжнародного права.

У кваліфікаційній роботі охарактеризовано міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права, а також окреслено державоподібні утворення як суб'єкти міжнародного права.

Практичне значення результатів дослідження суб'єктів міжнародного права полягає в тому, що вони є придатними:

- 1) на рівні правотворення – під час розроблення нормативно-правових актів за предметом дослідження;
- 2) на рівні правозастосування – під час застосування норм міжнародного права, що стосуються предмета дослідження;
- 3) у науковій діяльності – під час провадження нових наукових пошуків, що пов'язані зі суб'єктами міжнародного права;
- 4) в освітньому процесі – під час студіювання освітнього компонента «Міжнародне право», зокрема, під час опанування теми «Суб'єкти міжнародного права», а також під час підготовки навчально-методичного забезпечення міжнародно-правового спрямування.

Ключові слова: суб'єкти міжнародного права, суб'єкти міжнародних правовідносин, міжнародне право, міжнародні правовідносини, міжнародна правосуб'єктність, міжнародне співробітництво, наука міжнародного права, держави, міжнародні організації, суверенітет.

Abstract

Maidybura Bohdan. Subjects of International Law

The qualification thesis submitted for the second (Master's) level of higher education comprises three chapters and six subsections; its total length is 103 pages, including the list of references containing 50 entries.

The object of the research is international legal relations. The subject matter of the research is the subjects of international law.

The purpose of the qualification thesis is to develop a systematic vision of the subjects of international law, as well as to formulate scientific and practical conclusions and recommendations concerning the subject matter under study.

In the course of examining the subjects of international law, a комплекс of general scientific and special legal research methods was employed. Among the general scientific methods, a central role is assigned to the dialectical method, used to analyze the evolution of legal personality over time, as well as to systemic and structural-functional approaches applied for the classification of subjects of international law and the determination of their role across various branches of international law. In addition, special research methods were applied, including, in particular, the formal legal method, the comparative legal method, the historical legal method, and the method of critical analysis of judicial precedents. These methods facilitated the interpretation of international treaties, agreements, and conventions, the comparison of the international legal personality of States as subjects of international law, international organizations, peoples and nations struggling for independence, as well as natural persons. The historical legal method enabled the disclosure of the origin and development of the concept of international legal personality, while the method of critical analysis of judicial precedents contributed to the study of the case law of the International Court of Justice and European courts.

The qualification thesis defines the concept of «subjects of international law» and its correlation with related international legal categories, and also differentiates among the various subjects of international law.

The thesis characterizes States as the primary subjects of international law and outlines peoples struggling for independence as subjects of international law.

The thesis also characterizes international organizations as subjects of international law and identifies state-like entities as subjects of international law.

The practical significance of the research findings lies in their applicability:

1. at the law-making level — in the drafting of нормативно-правові акти within the scope of the subject matter;
2. at the law-enforcement level — in the application of norms of international law relating to the subject matter;
3. in scholarly activity — in conducting further academic research concerning subjects of international law;
4. in the educational process — in the study of the academic discipline «International Law», in particular when covering the topic «Subjects of International Law», as well as in the preparation of teaching and methodological materials in the field of international law.

Keywords: subjects of international law, subjects of international legal relations, international law, international legal relations, international legal personality, international cooperation, science of international law, States, international organizations, sovereignty.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	8
ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. УНІВЕРСАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	14
1.1. Поняття суб'єктів міжнародного права та його кореляція з суміжними міжнародно-правовими категоріями.....	14
1.2. Класифікація суб'єктів міжнародного права.....	25
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	37
2.1. Держави як основні суб'єкти міжнародного права.....	37
2.2. Народи, що борються за незалежність, як суб'єкти міжнародного права.....	49
Висновки до розділу 2.....	57
РОЗДІЛ 3. ПОХІДНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	64
3.1. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права.....	64
3.2. Державоподібні утворення як суб'єкти міжнародного права.....	74
Висновки до розділу 3.....	84
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

МД – міжнародні договори

МП – міжнародне право

Суб'єкти МП – суб'єкти міжнародного права

МПСБ – міжнародна правосуб'єктність

МО – міжнародні організації

ММО – міжнародні міжурядові організації

МНУО – міжнародні неурядові організації

ТНК – транснаціональні корпорації

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародне право має тривалу історію становлення і розвитку, упродовж якої формувався механізм правового регулювання міжнародних відносин. У процесі еволюції міжнародного права були вироблені механізми врегулювання міжнародних спорів і засади міждержавного співробітництва, у результаті чого воно набуло сучасного вигляду. Незважаючи на велике поширення міжнародно-правових відносин у сучасному світі, поняття «міжнародне право» потребує чіткого теоретичного визначення та розуміння його суті. Отже, як зазначають Ю.П. Бевза, Н.П. Демчик та А.Ф. Мота, міжнародне право – це «сукупність міжнародно-правових принципів і норм, які створюються суб'єктами міжнародного права та регулюють відносини між ними, а також у деяких випадках відносини за участю фізичних і юридичних осіб» [1, с. 5].

МП виконує такі функції: 1) координуючу функцію. Її сутність полягає в тому, що за допомогою норм міжнародного права встановлюються певні правила поведінки, які в свою чергу, є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, що допомагає державам взаємодіяти у сприянні одна одній, а не у заваді; 2) забезпечувальну функцію, яка полягає в тому, що МП містить у собі норми, які підштовхують держави до дотримання певних правил поведінки у взаємовідносинах між собою, як у мирний, так і у воєнний час; 3) регулюючу функцію, що полягає у закріпленні в міжнародно-правових нормах і загальновизнаних принципах основних правил, які забезпечують можливість співіснування та взаємодії держав між собою; 4) охоронну функцію, основний сенс якої зводиться до того, що міжнародне право встановлює способи захисту законних прав та інтересів держав, а також забезпечує можливість колективного притягнення порушників до відповідальності [3, с. 5].

Щодо основних принципів МП, то серед них, найчастіше, виділяють: принцип незастосування сили або погрозою сили у міжнародних відносинах;

принцип мирного врегулювання міжнародних спорів; принцип непорушності державних кордонів; принцип територіальної цілісності держав; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип поваги прав й основних свобод людини; принцип суверенної рівності держав; принцип співробітництва держав; принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань; принцип рівноправності і самовизначення народів [12, с. 18-22].

Суб'єкти міжнародних правовідносин є елементом міжнародних правовідносин, що є, за висновками вчених, важливим компонентом механізму правового регулювання міжнародних відносин [28, с. 435]. Актуальність теми «Суб'єкти міжнародного права» зумовлена динамічним розвитком міжнародних відносин, розширенням кола їх учасників та зростанням ролі міжнародного права у врегулюванні сучасних глобальних процесів. Поняття суб'єктів міжнародного права також має значний вплив на політичні, економічні та гуманітарні процеси, тому дослідження суб'єктів МП уможливорює докладно збагнути механізми міжнародного співробітництва. Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що коло суб'єктів МП постійно розширюється, а роль, яку вони відіграють у вирішенні глобальних питань, стає дедалі важливішою.

Стан дослідження суб'єктів міжнародного права не є таким, що відповідає всім запитам часу. Окремі аспекти порушеної проблематики віддзеркалені в дисертаціях українських учених у галузі міжнародного права, зокрема: Т. Л. Сироїд «Правовий статус учасників кримінально-процесуальних відносин у міжнародному кримінальному судочинстві» (2011) [29]; О. В. Тарасов «Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві» (2015) [30]; В. Л. Тально «Міжнародно-правові форми співробітництва держав з міжнародними економічними організаціями» (2000) [31]; Д. І. Кулеба «Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій» (2005) [32]; С. Д. Білоцький «Міжнародне-правове регулювання співробітництва регіональних організацій колективної безпеки з ООН (на прикладі миротворчих операцій НАТО в

Південно-Східній Європі» (2008) [33]; І. А. Ліпкан «Організація Чорноморського економічного співробітництва як особливий суб'єкт міжнародного права» (2008) [34]; Я. І. Музика «Правовий статус Всесвітньої Митної Організації» (2015) [35]; А. В. Лабунська «Правовий статус Міжнародного валютного фонду та співробітництво з Україною» (2015) [36]; С. В. Ольшанецька «Правовий статус осіб, свобода яких обмежена у зв'язку із неміжнародним збройним конфліктом» (2016) [37]; В. М. Отрош «Міжнародна правосуб'єктність Суверенного Мальтійського Ордену» (2016) [38]; А. А. Донець «Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації в Європейському Союзі (на прикладі ФРН)» (2017) [39]; Л. О. Фоміна «Правове регулювання забезпечення безпеки учасників міжнародного кримінального судочинства» (2017) [40]; Н. Ю. Климович «Міжнародно-правове регулювання організації та діяльності судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції» (2023) [41].

У навчальних виданнях також окреслюються окремі аспекти суб'єктів МП [42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50]. Однак досі бракує комплексного дослідження суб'єктів МП, що уможливило б реалізувати окреслену нижче мету кваліфікаційної роботи.

Метою дослідження є формування системної візії суб'єктів МП, а також розроблення науково-практичних висновків і рекомендацій за предметом дослідження.

Окресленій меті підкорені такі **завдання**:

- 1) визначити поняття суб'єктів МП та його кореляція з суміжними міжнародно-правовими категоріями;
- 2) диференціювати суб'єктів МП;
- 3) охарактеризувати держави як основні суб'єкти МП;
- 4) окреслити народи, що борються за незалежність, як суб'єкти МП;
- 5) охарактеризувати міжнародні організації як суб'єкти МП;
- 6) окреслити державоподібні утворення як суб'єкти МП.

Об'єктом дослідження є міжнародні правовідносини.

Предметом дослідження є суб'єкти МП.

Методи дослідження. У процесі дослідження суб'єктів МП використано комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів дослідження. Серед загальнонаукових методів ключове місце посідають діалектичний метод, який використовується для аналізу еволюції правосуб'єктності в часі, а також системний і структурно-функціональний підходи, які використовуються задля класифікації суб'єктів МП та визначення їхньої ролі у різних галузях міжнародного права. Крім цього, також було застосовано спеціальні методи дослідження, серед яких головну роль відіграють формально-юридичний метод, порівняльно-правовий, історико-правовий та метод критичного аналізу судових прецедентів. Ці методи допомогли у тлумаченні міжнародних договорів, угод та конвенцій, у зіставленні правосуб'єктності держав як суб'єктів МП, міжнародних організацій та народів і націй, що борються за незалежність, а також фізичних осіб. Історико-правовий метод уможливив розкрити виникнення та розвиток концепції міжнародної правосуб'єктності, а метод критичного аналізу судових прецедентів сприяв студіюванню рішень Міжнародного Суду ООН та європейських судів.

Практичне значення результатів дослідження суб'єктів МП полягає в тому, що вони є придатними:

- 1) *на рівні правотворення* – під час розроблення нормативно-правових актів за предметом дослідження;
- 2) *на рівні правозастосування* – під час застосування норм міжнародного права, що стосуються предмета дослідження;
- 3) *у науковій діяльності* – під час провадження нових наукових пошуків, що пов'язані зі суб'єктами МП;
- 4) *в освітньому процесі* – під час студіювання освітнього компонента «Міжнародне право», зокрема, під час опанування теми «Суб'єкти міжнародного права», а також під час підготовки навчально-методичного забезпечення міжнародно-правового спрямування.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено у тезах XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 15 травня 2026 року).

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена актуальністю теми, метою, завданнями та логікою дослідження. Вона складається зі вступу, трьох розділів, які поділені на шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

УНІВЕРСАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1.1. Поняття суб'єктів міжнародного права та його кореляція з суміжними міжнародно-правовими категоріями

Фундаментальне значення для розуміння природи міжнародно-правової системи має категорія суб'єктів міжнародного права, яка визначає коло учасників міжнародних відносин, які здатні мати права й обов'язки відповідно до міжнародно-правових норм. Перед тим, як більш глибоко зануритись у розкриття цієї теми, доцільно почати з того, що являє собою «міжнародна правосуб'єктність»? Отже, «міжнародна правосуб'єктність» – це здатність суб'єкта міжнародного права брати участь у міжнародних правовідносинах, а також підпорядковуватись міжнародно-правовим нормам. Основними елементами міжнародної правосуб'єктності є: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Щодо кореляції, то це загальнонауковий термін, який означає статистичний взаємозв'язок між двома або кількома випадковими величинами, коли зміна однієї змінної супроводжується закономірною зміною іншої. У контексті міжнародного права та теми цієї роботи під поняттям кореляції мається на увазі взаємозв'язок, узгодженість або ж співвідношення між різними міжнародно-правовими нормами, між різними галузями права, як наприклад: взаємозв'язок між міжнародним та внутрішньодержавним правом, а також між різними міжнародно-правовими явищами та категоріями. Отже, варто зазначити, що в межах цього розділу, під поняттям кореляції розуміється взаємозв'язок суб'єктів міжнародного права з іншими міжнародно-правовими категоріями. Отже, ознайомлення із сутністю МПСБ та кореляції створює необхідне теоретичне підґрунтя для

подальшого розкриття поняття суб'єктів МП та аналізу його взаємозв'язку з суміжними міжнародно-правовими категоріями.

У теорії міжнародного права міжнародна правосуб'єктність розуміється як юридична властивість особи або утворення бути суб'єктом міжнародного права. Вона є складною міжнародно-правовою категорією, що включає в себе кілька взаємопов'язаних елементів і є необхідною передумовою для участі особи у міжнародних відносинах. Доцільно докладно розглянути кожен із трьох елементів міжнародної правосуб'єктності, які було зазначено вище. Розвиваючи положення про міжнародну правосуб'єктність, слід зазначити, що вона є як статичною властивістю, так і динамічним явищем, яке змінюється разом із еволюцією міжнародного права. У міжнародно-правовій доктрині тривалий час точилися дискусії щодо того, чи є правосуб'єктність виключною ознакою держав, чи вона може належати й іншим утворенням? З розвитком міжнародних відносин та ускладненням їх форм, усе більше дослідників схилиються до думки, що правосуб'єктність є багаторівневим явищем, яке може бути притаманне різним учасникам міжнародного спілкування залежно від їхньої природи та функцій. Це, зокрема, знайшло відтворення у практиці міжнародних судових установ, які неразово визнавали наявність міжнародної правосуб'єктності у міжнародних організацій, національно-визвольних рухів та навіть окремих індивідів у межах конкретних правових режимів. Важливо також звернути увагу на те, що міжнародна правосуб'єктність має не лише внутрішню структуру (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність), але й зовнішній вимір, який проявляється у визнанні з боку інших суб'єктів міжнародного права. Без такого визнання, особливо на початкових етапах існування суб'єкта, його реальна здатність брати участь у міжнародних правовідносинах може бути суттєво обмеженою. Це стосується насамперед новоутворених держав, які прагнуть до визнання з боку міжнародного співтовариства, а також національно-визвольних рухів, чий статус безпосередньо залежить від ступеня їх міжнародного визнання [2, с. 14-15].

Правоздатність – це здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що встановлені нормами міжнародного права. Вона виникає з моменту утворення суб'єкта: для держави – з моменту проголошення незалежності та визнання іншими державами, а для міжнародної організації – з моменту набуття чинності її установчим договором. Важливою особливістю міжнародної правоздатності є її нерозривний зв'язок із принципом суверенної рівності держав, який закріплено у ч. 1 ст. 2 Статуту ООН – «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів». Відповідно до ст. 3 Статуту ООН, членами ООН є держави [24, с. 1-2]. Дієздатність у міжнародному праві – це здатність суб'єкта власними діями набувати прав і створювати обов'язки, а також реалізовувати їх. Дієздатність включає здатність укладати міжнародні договори, вступати до міжнародних організацій, здійснювати дипломатичні відносини та брати участь у роботі міжнародних конференцій. На відміну від внутрішньодержавного права, де правоздатність і дієздатність у фізичних осіб можуть не збігатися в часі, як, наприклад: неповнолітні мають правоздатність, але обмежену дієздатність, у міжнародному праві для основних суб'єктів (держав) ці елементи виникають одночасно. Щодо деліктоздатності, то – це здатність суб'єкта МП нести міжнародно-правову відповідальність за вчинені ним правопорушення. Цей елемент правосуб'єктності набув особливого значення у XX столітті, коли інститут міжнародної відповідальності отримав системний розвиток. Деліктоздатність держави проявляється в можливості притягнення її до відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань – від простих деліктів до міжнародних злочинів, таких як: агресія, геноцид, злочини проти людяності. У контексті міжнародних організацій деліктоздатність є похідною і реалізується в межах їхньої компетенції.

Важливим питанням є співвідношення міжнародної правосуб'єктності з категорією міжнародно-правового статусу. Якщо правосуб'єктність є абстрактною, загальною здатністю бути суб'єктом права, то міжнародно-правовий статус – це конкретна сукупність прав та обов'язків, якими реально

володіє суб'єкт у певний момент часу. Статус є похідним від правосуб'єктності та конкретизує її відносно певного виду суб'єктів. Наприклад, держава, яка не є членом ООН, має правосуб'єктність, але її статус відрізняється від статусу держави-члена ООН, оскільки вона не має прав та обов'язків, передбачених Статутом ООН.

Поняття суб'єктів МП є одним із головних у системі міжнародного права, оскільки вони грають ключову роль у здійсненні дипломатичних відносин, міжнародній торгівлі, захисті прав людини та в укладенні міжнародних договорів. За твердженням М. В. Буроменського, суб'єкт МП – це «учасник міжнародних відносин, який має міжнародні права та несе міжнародні обов'язки або є носієм міжнародної правосуб'єктності» [3, с. 32]. З цього можна висновувати, що суб'єкти МП також володіють міжнародною правосуб'єктністю. Отже, притаманними їй правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю. Адже ці елементи, як було зазначено раніше, є основними складниками МПСБ та визначають здатність суб'єктів МП бути учасниками міжнародних відносин. Однак у сучасній теорії права розрізняють поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», при цьому, друге є вужчим за змістом. У міжнародному праві доцільно також відмежовувати суб'єкта права як потенційного учасника міжнародно-правових відносин і творця норм міжнародного права від учасника правовідносин, тобто особи, яка фактично бере участь у конкретних міжнародно-правових відносинах, а не у процесі формування міжнародно-правових норм [2, с. 15].

У сучасній науці міжнародного права існує кілька підходів до визначення суб'єкта міжнародного права – від широкого (включно з індивідами та недержавними акторами) до вузького (лише держави та похідні від них утворення). Визначення, запропоноване М. В. Буроменським, є помірно широким і дає змогу враховувати сучасні реалії міжнародного життя, де поряд з державами активну участь беруть міжнародні організації, а в окремих галузях – й інші актори.

Суб'єкти МП поділяються на декілька категорій: первинні, які ще, інколи, називають основними, вторинні або ж похідні, а також спеціальні. До первинних суб'єктів міжнародного права належать держави та народи та нації, які борються за незалежність. До вторинних, або ж, як їх ще називають – похідних, суб'єктів МП, на думку Ю.П. Бевза, Н.П. Демчик та А.Ф. Мота, належать міжнародні організації та державоподібні утворення [1, с. 7]. Щодо спеціальних суб'єктів міжнародного права, то тут багато науковців дотримуються думки, що до згаданої категорії належать такі суб'єкти міжнародного права, які володіють неповною або частковою правосуб'єктністю, але беруть участь у міжнародних відносинах і співпрацюють з іншими суб'єктами, які, своєю чергою, мають повну міжнародну правосуб'єктність. До таких суб'єктів часто відносять фізичних осіб, міжнародні неурядові організації і транснаціональні корпорації. На цьому етапі варто зазначити кілька слів про те, в чому полягає різниця між повною та неповною міжнародною правосуб'єктністю. Повна міжнародна правосуб'єктність характеризується здатністю суб'єкта МП бути повноцінним носієм прав та обов'язків, які передбачені міжнародно-правовими нормами. Це означає, що суб'єкти міжнародного права, які мають повну міжнародну правосуб'єктність, можуть брати участь у всіх міжнародно-правових відносинах, у діяльності міжнародних організацій, створювати норми права і нести повну міжнародну відповідальність. Неповна міжнародна правосуб'єктність, на відміну від повної, характеризується обмеженою здатністю суб'єкта МП бути учасником у всіх видах міжнародно-правових відносин, в такому разі обсяг прав і обов'язків такого суб'єкта визначається його призначенням та установчими документами.

Аналіз наведеної класифікації дає змогу зазначити, що поділ на первинні та похідні суб'єкти не є абсолютним і не означає другорядності похідних суб'єктів у сучасних міжнародних відносинах. Наприклад, ООН, яка є класичним прикладом похідного суб'єкта, відіграє таку важливу роль у підтриманні міжнародного миру та безпеки, що її значення важко

переоцінити навіть порівняно з більшістю держав. Крім того, у деяких випадках міжнародні організації можуть впливати на поведінку держав навіть більшою мірою, ніж держави — одна на одну, особливо у сферах економічної інтеграції або захисту прав людини. Стосовно спеціальних суб'єктів, то їх виділення в окрему категорію є відносно новим явищем у доктрині міжнародного права, яке відображає реалії сучасного світу, де поряд із класичними учасниками з'являються нові актори. До таких акторів, окрім фізичних осіб, міжнародних неурядових організацій та транснаціональних корпорацій, все частіше відносять також релігійні організації, терористичні угруповання (у контексті міжнародного гуманітарного права), повстанські та воюючі сторони. Кожен із цих акторів має власну специфіку, яка не дозволяє вмістити їх у рамки традиційного поділу на первинні та похідні суб'єкти, однак їхній вплив на міжнародні відносини є беззаперечним [2, с. 22-23].

Для кращого розуміння поняття суб'єкта МП та його кореляції з суміжними міжнародно-правовими категоріями, необхідно звернутись до історичного виникнення та розвитку цього поняття. Розуміння того, хто саме може бути носієм міжнародних прав та обов'язків, зазнало значних змін протягом розвитку системи міжнародного права. На етапі античності та середньовіччя головним суб'єктом міждержавних відносин у ті часи були виключно держави (царства, поліси, імперії). Жодні інші утворення або індивіди не розглядалися як потенційні учасники міжнародних відносин. Класична школа міжнародного права XVII-XVIII століть, яка була започаткована Гуго Гроцієм, остаточно закріпила за державами статус основного суб'єкта МП.

Переломним моментом стала друга половина XIX – початок XX століття, коли в міжнародне життя почали активно входити міжнародні адміністративні союзи. Наприклад, Всесвітній поштовий союз, який був заснований у 1874 році та Міжнародний телеграфний союз, заснований у 1865 році (пізніше – Міжнародний союз електрозв'язку), мали власні органи, укладали угоди з державами, користувалися привілеями та імунітетами.

Власне, саме в той час виникла потреба в категорії «похідна» або ж «вторинна правосуб'єктність», оскільки ці організації, створені державами, самостійно брали участь у міжнародних відносинах. Подальший розвиток цієї тенденції припав на період після створення Ліги Націй у 1919 році та, особливо, ООН у 1945 році, коли міжнародні організації остаточно утвердилися як повноцінні вторинні суб'єкти МП. Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди на службі ООН» 1949 року став ключовим прецедентом, оскільки у ньому мова йде про те, що суд визнав, що ООН має міжнародну правосуб'єктність, оскільки вона є носієм прав та обов'язків, здатна укладати договори, мати привілеї та імунітети, а також виступати з міжнародними позовами [15].

Окремої уваги заслуговує ХХ століття, яке принесло доктринальний і практичний зсув у бік визнання правосуб'єктності індивіда. Нюрнберзький і Токійський міжнародні військові трибунали 1945–1946 років вперше закріпили можливість притягнення фізичної особи до міжнародно-правової відповідальності за злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності. Статут Нюрнберзького трибуналу та принципи, які були сформульовані Міжнародною комісією з міжнародного права, заклали основу для індивідуальної кримінальної відповідальності. Це означало, що індивід, хоча й не в повній мірі, став визнаватися носієм певних міжнародних обов'язків, а згодом – і прав. Наприклад, право фізичних осіб звертатися до Європейського суду з прав людини, яке закріплено у ст. 34 Європейської конвенції з прав людини 1950 року [21, с. 7-8].

У продовження цього питання доцільно визначити, в чому полягає різниця між учасниками міжнародних відносин, які належать до категорії суб'єктів міжнародного права і між тими учасниками, які не належать до даної категорії. Слід зауважити, що не кожен учасник міжнародних відносин є суб'єктом МП. Для набуття статусу суб'єкта однією з головних умов є наявність міжнародної правосуб'єктності. Наприклад, транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації та фізичні особи можуть бути

учасниками міжнародних відносин, але питання їх визнання як повноцінних суб'єктів міжнародного права досі залишається невирішеним. Частина правознавців відносять їх до категорії спеціальних суб'єктів МП, а друга частина – не визнає їх суб'єктами міжнародного права взагалі. Це передусім пов'язане з тим, що ці учасники міжнародних відносин не володіють повною правосуб'єктністю, як, наприклад, держави, але теж беруть участь у міжнародній взаємодії. Отже, ми бачимо, що кореляція суб'єктів МП з іншими учасниками міжнародних відносин полягає в тому, що суб'єкти МП становлять окрему категорію учасників міжнародних відносин, які володіють міжнародною правосуб'єктністю та здатні брати участь у міжнародних правовідносинах як носії міжнародних прав і обов'язків.

Важливо також розглянути кореляцію поняття суб'єкта МП з іншими ключовими категоріями, які вже частково згадувалися вище. Зокрема, кореляція з міжнародною відповідальністю проявляється в тому, що деліктоздатність, як елемент правосуб'єктності, знаходиться у безпосередньому зв'язку з інститутом міжнародної відповідальності. Суб'єкт, який має деліктоздатність, може бути притягнутий до відповідальності за порушення норм міжнародного права. Обсяг такої відповідальності корелює з характером правосуб'єктності суб'єкта: держави несуть повну міжнародну відповідальність, міжнародні організації – лише в межах своєї компетенції, а фізичні особи – індивідуальну кримінальну відповідальність. Розширюючи аналіз кореляційних зв'язків, варто звернути увагу також на взаємозв'язок поняття суб'єкта міжнародного права з категорією міжнародної правової особистості. У деяких доктринальних джерелах ці поняття вживаються як синоніми. Однак більш поширеним є підхід, згідно з яким міжнародна правова особистість є ширшим поняттям, що охоплює не тільки здатність мати права та обов'язки, але й реальну участь у міжнародних відносинах, визнання з боку інших суб'єктів, а також наявність певних інституційних механізмів для реалізації цієї участі. Саме тому деякі утворення можуть

володіти окремими елементами правосуб'єктності, але не досягати рівня повноцінної міжнародної правової особистості.

Крім того, не можна оминати увагою кореляцію суб'єктів міжнародного права з таким явищем, як міжнародно-правове гарантування. Гарантії реалізації міжнародних прав та обов'язків суб'єкта безпосередньо залежать від його правосуб'єктності. Для держав такими гарантіями виступають механізми колективної безпеки, міжнародний арбітраж та судовий розгляд, дипломатичний захист, а також інститут контрзаходів. Для міжнародних організацій обсяг гарантій є значно вужчим і зводиться переважно до привілеїв та імунітетів, а також до можливості звертатися до Міжнародного Суду ООН за консультативними висновками. Фізичні особи, своєю чергою, мають найменший обсяг гарантій, який переважно реалізується через механізми міжнародних судових установ (Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд) та договірних органів з прав людини.

Кореляція з міжнародним визнанням полягає в тому, що визнання завжди передбачає наявність суб'єкта, який визнає, та суб'єкта, якого, в свою чергу, визнають. У доктрині існують дві основні теорії визнання – конститутивна, коли визнання, так би мовити, «створює» суб'єкта та декларативна – це, коли визнання лише констатує факт існування суб'єкта. Сучасна практика більше схиляється до декларативної теорії, про що свідчить, зокрема, практика визнання нових держав, що утворилися після розпаду СРСР та Югославії.

Кореляція з правом міжнародних договорів виявляється в тому, що здатність укладати МД є однією з головних ознак суб'єкта МП. У ст. 6 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року закріплено, що «кожна держава володіє правоздатністю укладати договори» [17, с. 2].

Подальше осмислення природи суб'єктів міжнародного права неможливе без звернення до доктринальних підходів щодо співвідношення категорій «міжнародна правосуб'єктність» та «міжнародна правова особистість». У сучасній науці міжнародного права ці поняття хоча й тісно

пов'язані, проте не є тотожними. Як слушно зауважував О. В. Задорожній, міжнародна правова особистість є ширшим явищем, яке охоплює не лише формальну здатність мати права й обов'язки, але й фактичну спроможність суб'єкта самотійно виступати в міжнародному спілкуванні, мати власне представництво та користуватися засобами міжнародно-правового захисту [4, с. 87]. Відповідно, міжнародна правосуб'єктність є юридичною передумовою, тоді як правова особистість – це реалізована, інституціоналізована здатність суб'єкта брати участь у міжнародних правовідносинах. Важливою кореляційною площиною є також співвідношення понять «суб'єкт міжнародного права» та «учасник міжнародних відносин». Аналіз сучасної міжнародно-правової доктрини засвідчує, що ці поняття перебувають у співвідношенні цілого та частини. Учасниками міжнародних відносин є значно ширше коло акторів – транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації, фізичні особи, релігійні об'єднання, терористичні угруповання (в окремих контекстах) тощо. Однак не всі вони наділені якістю міжнародної правосуб'єктності. Кореляція суб'єктів міжнародного права з категорією міжнародної відповідальності заслуговує на додатковий аналіз. Відповідно до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року та Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій 2011 року, деліктоздатність є невід'ємною складовою міжнародної правосуб'єктності (ILC, 2001, Art. 1-3; ILC, 2011, Art. 1-4) [23, 24]. Однак обсяг такої відповідальності корелює з обсягом правосуб'єктності: держава несе повну міжнародну відповідальність; міжнародна організація – лише в межах переданих їй державами-членами повноважень; фізична особа – індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародні злочини. Відповідно, без наявності деліктоздатності не може бути й повноцінного суб'єкта міжнародного права. Отже, кореляція поняття суб'єктів міжнародного права із суміжними категоріями виявляється у таких основних площинах: 1) співвідношення правосуб'єктності та правової особистості; 2) розмежування суб'єктів права та інших учасників

міжнародних відносин; 3) нерозривний зв'язок між обсягом правосуб'єктності та обсягом міжнародно-правової відповідальності. Розуміння цих кореляційних зв'язків має не лише теоретичне, а й прикладне значення. Адже уможливорює уникнути помилок під час кваліфікації статусу певного учасника міжнародних відносин під час розгляду спорів у міжнародних судових установах

Отже, міжнародна правосуб'єктність є фундаментальною властивістю суб'єктів МП, яка включає три обов'язкові елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Поняття суб'єкта МП має кілька доктринальних визначень, серед яких визначення М. В. Буроменського займає у сучасній міжнародно-правовій літературі важливе місце. Ще у висновку варто зазначити, що історичний аналіз свідчить про поступове розширення кола суб'єктів МП – від домінуючої ролі держав до визнання міжнародних організацій, а в окремих галузях – і фізичних осіб. Кореляція суб'єктів МП з іншими міжнародно-правовими категоріями проявляється в тому, що обсяг та характер правосуб'єктності визначають зміст статусу, межі відповідальності та форми участі суб'єктів МП у міжнародному співробітництві. На додаток до цього висновку, слід підкреслити, що сучасне міжнародне право стикається з низкою викликів, які ставлять під сумнів традиційне розуміння суб'єктності. Одним із таких викликів є діяльність міжнародних терористичних організацій, які, не маючи формального статусу суб'єктів міжнародного права, фактично впливають на міжнародні відносини, створюють загрози міжнародному миру та безпеці, а також змушують держави та міжнародні організації виробляти нові правові механізми протидії. Іншим викликом є поява так званих «невизнаних держав» або «держав *de facto*», які володіють усіма ознаками державності (територія, населення, органи влади), але не отримали міжнародного визнання. Їхній статус у міжнародному праві залишається невизначеним, хоча на практиці вони нерідко вступають у міжнародні відносини з іншими суб'єктами. Варто також звернути увагу на феномен «розмивання» міжнародної

правосуб'єктності в умовах регіональної інтеграції. Найяскравішим прикладом є Європейський Союз, який, як зазначалося, має наднаціональний характер і поєднує риси міжнародної організації та державоподібного утворення. Держави-члени ЄС добровільно передали йому частину своїх суверенних повноважень, у результаті чого ЄС отримав здатність приймати закони, що мають пряму дію на територіях держав-членів, укладати міжнародні договори від власного імені, а також є самостійним учасником міжнародних відносин у багатьох сферах. Цей приклад демонструє, що традиційна дихотомія «держава — міжнародна організація» вже не відображає всієї різноманітності форм міжнародної правосуб'єктності.

1.2. Класифікація суб'єктів міжнародного права

Після ознайомлення з поняттям суб'єктів МП та їх співвідношенням з суміжними міжнародно-правовими категоріями, цілком доцільно перейти до дослідження класифікації суб'єктів. Нині класифікація суб'єктів МП – це багатогранне та дискусійне питання. Воно є доволі важливим у сучасній доктрині міжнародного права з огляду на стрімкий розвиток міжнародних відносин та появу нових акторів у цих відносинах, які здійснюють вагомий вплив на міжнародне співробітництво, зважаючи на сучасні міжнародні конфлікти. Це дає, наприклад, дипломатам і працівникам міжнародної судової системи, краще розуміння повноважень кожного окремого суб'єкта МП під час розгляду справ та вирішення спорів між різними суб'єктами. Одночасно з цим, класифікація суб'єктів МП дає можливість зрозуміти, чому, наприклад, держави мають право на територіальну цілісність, а міжнародні організації – лише ті повноваження, якими їх наділили держави-засновниці. Крім того, класифікація допомагає визначити межі відповідальності певного суб'єкта МП, що дуже важливо на фоні сучасних міжнародних конфліктів. У

міжнародному праві класифікація суб'єктів МП ускладнюється тим, що різні суб'єкти мають різний обсяг міжнародної правосуб'єктності.

Одним із поширених критеріїв класифікації суб'єктів МП у міжнародно-правовій доктрині, є критерій поділу суб'єктів МП на первинні та похідні. У минулому підрозділі було зазначено, що первинними суб'єктами є держави та народи, що виборюють незалежність, а до похідних належать міжнародні організації та державоподібні утворення. Це означає, що первинні суб'єкти МП – це ті суб'єкти, чия міжнародна правосуб'єктність не створюється іншими суб'єктами, а випливає з самого факту їх існування і історичного розвитку міжнародно-правової системи. У випадку з похідними суб'єктами МП- ситуація протилежна: такі суб'єкти МП, навпаки, набувають правосуб'єктності внаслідок їх створення державами або іншими суб'єктами МП, які належать до категорії первинних суб'єктів, на підставі міжнародного договору.

Ще одним критерієм класифікації суб'єктів МП є критерій обсягу міжнародної правосуб'єктності. У такому разі суб'єкти поділяються на такі, що мають повну міжнародну правосуб'єктність, часткову правосуб'єктність і спеціальну міжнародну правосуб'єктність. Як вже відомо, повною міжнародною правосуб'єктністю володіють держави, так як вони здатні діяти в усіх міжнародно-правових сферах. Часткова правосуб'єктність властива міжнародним організаціям та державоподібним утворенням на підставі визначення їх компетенції установчими документами та міжнародними договорами. Тоді як спеціальною міжнародною правосуб'єктністю володіють учасники міжнародних відносин, які можуть діяти лише в певних галузях міжнародного права (наприклад, у галузі міжнародного гуманітарного права).

Наступним критерієм класифікації суб'єктів МП є роль суб'єктів у міжнародно-правовому порядку. Держави, наприклад, виступають творцями міжнародного права, а міжнародні організації виконують здебільшого координаційну та контрольну функції. Народи та нації, що борються за незалежність, реалізують своє право на самовизначення. Фізичні особи все

більше і частіше є носіями прав та обов'язків у сфері захисту прав людини та міжнародної кримінальної відповідальності. Саме цей функціональний розподіл дає зрозуміти, чому сучасне МП вже не слід окреслювати виключно через традиційну модель міждержавних відносин.

До того ж класифікація суб'єктів міжнародного права може здійснюватись через поділ суб'єктів на універсальні та спеціальні. Універсальними суб'єктами МП можуть бути, знову ж-таки, держави через їх здатність брати участь у всіх основних сферах та напрямках міжнародного співробітництва. Щодо спеціальних суб'єктів МП, то до даної категорії належать суб'єкти, чия діяльність обмежується окремою сферою або напрямком діяльності. Наприклад, фізичні особи діють в межах конкретних міжнародно-правових режимів. Такий поділ суб'єктів є доволі зручним для аналізу сучасного правового порядку, де різні учасники міжнародних відносин можуть бути повноцінними виключно в окремих сегментах цих відносин. Важливо зазначити, що нині коло суб'єктів МП за їх класифікацією не є замкнутим. Безперервний розвиток міжнародного співробітництва та міжнародного права в цілому породжує нові форми участі в міжнародних відносинах, а це, в свою чергу, тягне за собою потребу у реакції міжнародного права на появу нових акторів на міжнародній арені. Однак, слід зауважити, що вплив на міжнародні процеси ще не означає на сто відсотків набуття повної міжнародної правосуб'єктності. Для цього потрібна наявність чіткого та конструктивного юридичного підґрунтя, яке міжнародне право формує краще та обережніше, ніж внутрішньодержавні правові системи. Розвиваючи тезу про незамкнутість кола суб'єктів, слід звернути увагу на перспективи появи нових категорій суб'єктів у майбутньому. Одним із найдискусійніших є питання про можливе визнання міжнародної правосуб'єктності за транснаціональними корпораціями. З огляду на величезний економічний вплив деяких ТНК, який порівнюється з впливом середніх держав, а також їхню здатність впливати на міжнародні відносини, особливо у сфері торгівлі, інвестицій та захисту прав людини, окремі

дослідники пропонують наділити ТНК обмеженою міжнародною правосуб'єктністю, зокрема у сфері міжнародної відповідальності за порушення прав людини або екологічних норм. Однак більшість держав виступають проти такого кроку, оскільки це могло б підірвати їхній суверенітет та контроль над економічною діяльністю на своїй території.

У сучасній міжнародно-правовій науці все частіше застосовується не тільки формально-юридичний, а ще й функціональний підхід до класифікації суб'єктів МП. Такий підхід відрізняється від формально-юридичного тим, що функціональний підхід характеризується розподілом суб'єктів міжнародного права не за формою їх утворення, обсягом правосуб'єктності, а за їх призначенням. Це означає те, що цей підхід дозволяє зрозуміти реальну роль кожного окремого суб'єкта у міжнародних відносинах. Тоді як формально-юридичний підхід, навпаки, характеризується розподілом суб'єктів МП за обсягом їх правосуб'єктності.

Отже, класифікація суб'єктів міжнародного права відображає складну та багаторівневу структуру сучасних міжнародних відносин. Вона також дає змогу бачити і розуміти, що нині міжнародне право перетнуло межі виключно міждержавного регулювання, незважаючи на те, що держави досі залишаються його головними фігурантами.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що класифікація суб'єктів МП є вкрай необхідним елементом теоретичного осмислення сучасної міжнародно-правової системи. Її значення полягає не лише у впорядкуванні знань про коло учасників міжнародних відносин, а й у глибокому розумінні природи їхнього правового статусу, обсягу міжнародної правосуб'єктності та меж участі в міжнародному правопорядку. Саме через класифікацію стає можливим краще окреслити різницю між тими суб'єктами, які є носіями повної міжнародної правосуб'єктності, і тими, чия участь у міжнародних відносинах має похідний, спеціальний або обмежений характер.

На завершення аналізу класифікації суб'єктів міжнародного права слід ще раз наголосити на тому, що будь-яка класифікація є інструментом

пізнання, а не самоціллю. Вона допомагає впорядкувати знання, виявити спільні риси та відмінності між різними категоріями суб'єктів, але не повинна абсолютизуватися. У реальному міжнародному житті межі між категоріями часто є розмитими, а окремі суб'єкти можуть поєднувати в собі риси, притаманні різним класифікаційним групам. Тому дослідник, який вивчає суб'єктів міжнародного права, має бути готовим до виявлення атипових, унікальних випадків, які не вписуються в жодну з існуючих класифікацій, і розглядати їх не як «помилки» або «винятки», а як важливий матеріал для подальшого вдосконалення теоретичних конструкцій.

Окрім традиційних критеріїв класифікації, сучасна міжнародно-правова доктрина пропонує розмежування суб'єктів міжнародного права залежно від обсягу нормотворчої компетенції. Відповідно до цього критерію виокремлюють: 1) суверенні суб'єкти (держави), які мають повну нормотворчу компетенцію та можуть створювати як звичаєві, так і договірні норми міжнародного права; 2) похідні суб'єкти (міжнародні організації), нормотворча компетенція яких є функціонально обмеженою і реалізується виключно в межах установчого договору та вторинного права організації; 3) спеціальні суб'єкти (народи, що борються за незалежність), які мають обмежену нормотворчу здатність у зв'язку з реалізацією права на самовизначення; 4) індивіди (фізичні особи), які за загальним правилом не наділені нормотворчою компетенцією, однак у рамках спеціальних міжнародних режимів (міжнародне кримінальне право, право міжнародних договорів про права людини) можуть безпосередньо впливати на створення та застосування норм.

Ще одним важливим критерієм, який набуває дедалі більшого значення в умовах глобалізації, є територіальний критерій класифікації. Відповідно до нього розрізняють територіальні суб'єкти (держави та державоподібні утворення), діяльність яких нерозривно пов'язана з визначеною територією, та нетериторіальні суб'єкти (міжнародні організації, нації та народи, що борються за незалежність, фізичні особи), чия міжнародна правосуб'єктність

не залежить від володіння власною територією [11, с. 203]. Такий поділ дозволяє пояснити, чому, наприклад, Святий Престол (Ватикан) як державоподібне утворення має обмежену, але чітко окреслену територію, тоді як Організація Об'єднаних Націй не має власної території, однак її штаб-квартира користується особливим режимом екстериторіальності [27].

У сучасній науці також обговорюється доцільність виокремлення наднаціональних суб'єктів міжнародного права. До цієї категорії належать інтеграційні об'єднання, насамперед Європейський Союз, який має риси як міжнародної організації (похідна правосуб'єктність, договірна природа створення), так і державоподібного утворення (наявність власного громадянства, пряма дія норм права ЄС на територіях держав-членів, власна валюта, зовнішня політика). Наднаціональний характер правосуб'єктності ЄС виявляється в тому, що держави-члени добровільно передали йому частину суверенних повноважень, а рішення інституцій ЄС мають пряму дію та верховенство над національним законодавством. Цей феномен свідчить про те, що традиційна класифікація суб'єктів міжнародного права не є вичерпною і потребує подальшого розвитку.

Не менш дискусійним є питання про класифікацію недержавних акторів, до яких відносять транснаціональні корпорації та міжнародні неурядові організації. У доктрині склалися три основні підходи: перший виходить із повної відмови визнавати за ними будь-яку міжнародну правосуб'єктність; другий пропонує розглядати їх як «спеціальних суб'єктів» з обмеженою правосуб'єктністю у сферах, визначених міжнародним правом (наприклад, відповідальність ТНК за порушення прав людини); третій – вважає їх «учасниками міжнародних відносин», але не суб'єктами міжнародного права [2, с. 15]. У цій роботі підтримується другий підхід, оскільки практика міжнародних судових установ, зокрема, Європейського суду з прав людини та Міжнародного центру з вирішення інвестиційних спорів (ICSID), дедалі частіше визнає за ТНК та МНУО окремі елементи міжнародної процесуальної правоздатності.

Отже, класифікація суб'єктів міжнародного права не є статичною, а перебуває в процесі постійного розвитку, відображаючи ускладнення системи міжнародних відносин. Поява нових критеріїв (обсяг нормотворчої компетенції, територіальний критерій, виокремлення наднаціональних суб'єктів) свідчить про те, що класифікаційні схеми минулого вже не повною мірою охоплюють усе розмаїття учасників сучасного міжнародного спілкування. Тому подальші дослідження в цьому напрямі мають бути спрямовані на пошук універсальних класифікаційних критеріїв, здатних врахувати як традиційні, так і новітні форми міжнародної правосуб'єктності.

Практичне значення класифікації суб'єктів міжнародного права полягає насамперед у тому, що вона дозволяє правильно визначити обсяг прав та обов'язків конкретного учасника міжнародних відносин, передбачити межі його відповідальності, а також обрати належні механізми взаємодії з ним. Наприклад, якщо суб'єкт належить до категорії первинних (держава), він має право на територіальну цілісність і політичну незалежність, може укласти будь-які МД та вступати до будь-яких міжнародних організацій. Якщо суб'єкт є похідним (міжнародна організація), його права визначаються установчим договором, і він не може виходити за межі наданої компетенції. Якщо суб'єкт належить до категорії спеціальних (фізична особа), його права обмежуються конкретною галуззю міжнародного права (наприклад, правом звернення до Європейського суду з прав людини). Саме тому глибоке розуміння класифікації суб'єктів міжнародного права є необхідною умовою для ефективної практичної діяльності дипломатів, юристів-міжнародників, суддів та інших фахівців, які працюють у сфері міжнародних відносин.

Встановлення критеріїв поділу суб'єктів МП має не лише теоретичне, а й практичне значення. Воно дає змогу визначити, хто саме може виступати стороною міжнародно-правових відносин, хто наділений правом створювати міжнародно-правові норми, хто може нести міжнародну відповідальність, а також у яких межах той чи інший учасник може реалізовувати свої повноваження. Це дуже важливо в умовах сучасних міжнародних конфліктів,

динамічного розвитку інтеграційних процесів та розширення сфери міжнародного регулювання, коли роль нетрадиційних учасників міжнародних відносин постійно зростає.

Окремо варто підкреслити, що доктринальні підходи до класифікації суб'єктів міжнародного права не є застиглими чи остаточно сформованими. Навпроти, вони продовжують свій розвиток разом із міжнародним правом, яке поступово відходить від виключно формально-юридичного бачення суб'єктності та все частіше враховує функціональне призначення учасника міжнародних відносин. Саме це дає підстави говорити про багаторівневність, гнучкість і відкритість сучасної системи суб'єктів МП.

Отже, класифікація суб'єктів МП є важливим інструментом наукового аналізу, що дозволяє не лише систематизувати знання про їх види та категорії, а також й глибше зрозуміти закономірності розвитку міжнародного права в цілому. Вона відображає трансформацію міжнародно-правового порядку, в якому поряд із державами все більше і все частіше проявляють себе інші учасники міжнародних відносин, що мають власний, різний за обсягом, правовий статус. Саме тому дослідження класифікації суб'єктів МП залишається актуальним і необхідним для подальшого вивчення природи міжнародно-правових відносин та особливостей їх учасників.

Висновки до розділу 1

На підставі проведеного у першому розділі дослідження поняття суб'єктів МП, його кореляції із суміжними міжнародно-правовими категоріями та класифікації суб'єктів МП, можна зробити наступні висновки. Міжнародна правосуб'єктність є фундаментальною юридичною властивістю, що визначає здатність особи або утворення бути суб'єктом МП, і включає три основні елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Для держав ці елементи виникають одночасно з моменту їх утворення, тоді як для

похідних суб'єктів, таких як міжнародні організації та державоподібні утворення, вони мають визначений установчими документами обсяг. Важливим є співвідношення міжнародної правосуб'єктності з категорією міжнародно-правового статусу. Це означає, що якщо міжнародна правосуб'єктність є абстрактною здатністю бути суб'єктом права, то статус – це конкретна сукупність прав та обов'язків, якими реально володіє суб'єкт у певний момент часу. Розвиваючи це положення, слід зазначити, що правосуб'єктність не є статичним явищем, а перебуває в процесі постійної еволюції. У сучасній доктрині все частіше обговорюється багаторівневий характер міжнародної правосуб'єктності, яка може бути притаманна різним учасникам міжнародного спілкування залежно від їхньої природи та функцій. Це, зокрема, знайшло вітворення у практиці міжнародних судових установ, які неодноразово визнавали наявність міжнародної правосуб'єктності у міжнародних організацій, національно-визвольних рухів та навіть окремих індивідів у межах конкретних правових режимів.

Поняття суб'єкта МП перебуває у тісному кореляційному зв'язку із іншими міжнародно-правовими категоріями. Кореляція з міжнародною відповідальністю проявляється в тому, що деліктоздатність як елемент міжнародної правосуб'єктності, визначає можливість притягнення суб'єкта до відповідальності: держави несуть повну міжнародну відповідальність, міжнародні організації – лише в межах своєї компетенції, а фізичні особи – індивідуальну кримінальну відповідальність. Кореляція з міжнародним визнанням полягає в тому, що сучасна практика, зокрема після розпаду СРСР та Югославії, підтверджує перевагу декларативної теорії, за якою визнання лише констатує факт існування суб'єкта, а не створює його. Кореляція з правом міжнародних договорів проявляється в тому, що здатність укладати міжнародні договори є однією з головних ознак суб'єкта МП, що прямо закріплено у ст. 6 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [17, с. 2]. У відповідності до Проекту статей про відповідальність держав 2001 року та Проекту статей про відповідальність міжнародних

організацій 2011 року, деліктоздатність є невід'ємною складовою міжнародної правосуб'єктності [23, 24]. Отже, кореляція поняття суб'єктів міжнародного права із суміжними категоріями виявляється у трьох основних площинах: співвідношення правосуб'єктності та правової особистості, розмежування суб'єктів права та інших учасників міжнародних відносин, а також нерозривний зв'язок між обсягом правосуб'єктності та обсягом міжнародно-правової відповідальності.

Історичний аналіз свідчить про поступове розширення кола суб'єктів МП: від виключної ролі держав в античності та середньовіччі через закріплення за державою статусу основного суб'єкта класичною школою міжнародного права до появи в другій половині XIX століття міжнародних адміністративних союзів, що породило категорію похідної правосуб'єктності. Після створення ООН у 1945 році та Консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди на службі ООН» 1949 року, МО остаточно утвердилися як повноцінні вторинні суб'єкти МП [14]. XX століття також принесло часткове визнання правосуб'єктності індивіда, зокрема через Нюрнберзький і Токійський міжнародні військові трибунали, які закріпили можливість притягнення фізичної особи до міжнародно-правової відповідальності, а також через закріплення у статті 34 Європейської конвенції з прав людини права фізичних осіб звертатися до Європейського суду з прав людини [21, с. 7-8]. Класифікація суб'єктів МП здійснюється за кількома критеріями. За способом утворення суб'єкти поділяються на первинних, до яких належать держави та народи, що борються за незалежність, чия правосуб'єктність не створюється іншими суб'єктами, а випливає з самого факту їх існування, та похідних, або вторинних, до яких належать міжнародні організації та державоподібні утворення, що набувають правосуб'єктності внаслідок їх створення державами на підставі міжнародного договору. За обсягом міжнародної правосуб'єктності розрізняють суб'єктів із повною правосуб'єктністю (держави, які здатні діяти в усіх міжнародно-правових сферах), частковою

(міжнародні організації та державоподібні утворення, чия компетенція визначається установчими документами) та спеціальною (учасники, які можуть діяти лише в певних галузях міжнародного права, зокрема фізичні особи у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародної кримінальної відповідальності). У міжнародно-правовому порядку держави виступають творцями міжнародного права, міжнародні організації виконують координаційну та контрольну функції, а народи та нації, що борються за незалежність, реалізують своє право на самовизначення.

Окрім традиційних критеріїв, сучасна доктрина пропонує розмежування суб'єктів залежно від обсягу нормотворчої компетенції, а також територіальний критерій, відповідно до якого розрізняють територіальних суб'єктів (держави, державоподібні утворення) та нетериторіальних (міжнародні організації, нації, що борються за незалежність, фізичні особи). У сучасній науці також обговорюється доцільність виокремлення наднаціональних суб'єктів, насамперед Європейського Союзу, який поєднує риси міжнародної організації та державоподібного утворення. Крім того, існує поділ на універсальних суб'єктів (держави, здатні брати участь у всіх основних сферах міжнародного співробітництва) та спеціальних суб'єктів, чия діяльність обмежується окремою сферою або напрямком. Важливо також зазначити, що не кожен учасник міжнародних відносин є суб'єктом МП: транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації та фізичні особи можуть брати участь у міжнародних відносинах, однак питання їх визнання повноцінними суб'єктами залишається дискусійним, оскільки вони не володіють повною міжнародною правосуб'єктністю. У науці склалися три основні підходи щодо цього питання, і в цій роботі підтримується позиція, відповідно до якої вони можуть розглядатися як «спеціальні суб'єкти» з обмеженою правосуб'єктністю у визначених міжнародним правом сферах.

У сучасній міжнародно-правовій науці все частіше застосовується не тільки формально-юридичний, а й функціональний підхід до класифікації

суб'єктів МП, який характеризується розподілом суб'єктів не за формою їх утворення чи обсягом правосуб'єктності, а за їх призначенням та реальною роллю у міжнародних відносинах. Класифікація суб'єктів МП має не лише теоретичне, а й практичне значення. Адже вона дає змогу визначити, хто може бути стороною міжнародних правовідносин, хто наділений правом створювати міжнародно-правові норми, хто може нести міжнародну відповідальність, а також у яких межах той чи інший учасник реалізує свої повноваження. Коло суб'єктів МП не є замкнутим – воно продовжує розвиватися разом із міжнародним правом, яке поступово відходить від виключно формально-юридичного бачення суб'єктності та все частіше враховує функціональне призначення учасника міжнародних відносин. Отже, дослідження поняття та класифікації суб'єктів МП дозволяє не лише систематизувати знання про їх види та категорії, а й глибше зрозуміти закономірності розвитку міжнародного права в цілому, яке в сучасних умовах перетнуло межі виключно міждержавного регулювання, незважаючи на те, що держави досі залишаються його головними суб'єктами. Саме тому дослідження класифікації суб'єктів МП залишається актуальним і необхідним для подальшого вивчення природи міжнародно-правових відносин та особливостей їх учасників.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

2.1. Держави як основні суб'єкти міжнародного права

У сучасній доктрині міжнародного права, серед інших суб'єктів, головне місце посідають держави. Вони розглядаються не лише як політична організація влади, а також як і повноцінні, і основні суб'єкти МП. Держави насамперед мають суверенітет, по-друге, вони характеризуються наявністю власної території, яка визначена державними кордонами, політичну владу, армію та здатністю видавати закони [9, с. 87]. Наявність суверенітету заперечує наявність над державами іншого суб'єкта політичної влади і цим самим робить держави рівними між собою у їх взаємовідносинах на міжнародній арені. Міжнародна правосуб'єктність держав є повною та такою, що означає повномасштабну участь держав у створенні та підтримці міжнародно-правового порядку, у формуванні міжнародно-правових норм, а також здатність держав як суб'єктів МП набувати, так і реалізовувати права, і виконувати взяті на себе зобов'язання у їх повному обсязі. Разом з цим, для докладного розкриття правового статусу держав як основних суб'єктів міжнародного права доцільно насамперед проаналізувати поняття «держава» та дослідити історичні передумови її виникнення і становлення.

Отже, за версією Р. Б. Тополевського та Н.В. Федіна, держава – це «суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом установлення загальнообов'язкових правил поведінки, і за участю спеціальних органів управління та органів примусу, вирішує групові, індивідуальні та загальносуспільні справи й є суб'єктом міжнародно-правових відносин» [11, с. 33]. Щодо ознак держави, то до них належать: політична влада, здатність держави видавати закони та інші правові акти, наявність чиновництва та

формування військових контингентів (армія, поліція тощо). Важливими ознаками держави є наявність суверенітету, території, населення та податкової системи [6, с. 28-29]. Важливо також зауважити, що В. Г. Буткевич зазначає, що «для держави як суб'єкта міжнародного права характерним є не те, чи володіє вона всіма суб'єктними правами, а наскільки вона забезпечена основними правами і здатна виконувати обов'язки. Саме тому основні права іноді називають невід'ємними правами держави як суб'єкта міжнародного права» [4, с. 314]. Нині існує багато припущень, теорій та думок стосовно передумов виникнення держав. Питання про походження держави протягом тривалого часу привертало до себе увагу філософів, політологів, істориків та правознавців по всьому світу. Вони робили спроби дати пояснення причинам появи держави та закономірності її розвитку. Незважаючи на різноманіття підходів, більшість дослідників сходяться на тій думці, що виникнення держави було зумовлене поступовим ускладненням суспільних відносин, розвитком економічних зв'язків, необхідністю забезпечення громадського порядку та організації управління суспільством. Серед найпоширеніших теорій виникнення держави у міжнародно-правовій науці є: теологічна теорія, патріархальній теорія, органічна теорія, психологічна теорія, насильницька теорія, договірна теорія, а також Марксистська (інколи її ще називають «класовою») теорія виникнення держави. Сутність теологічної теорії полягає в тому, що згідно з нею держава була створена за волею Бога і влада монарха в державі є священною, оскільки вона дана правителю Богом. Ця теорія набула популярності та поширення ще у середньовіччі. Патріархальна теорія характеризується тим, що в основі виникнення держави закладено природний потяг людей до взаємного спілкування, для чого вони об'єднувались в сім'ї, які складали селище, а вже із селищ утворювалась держава. Державна влада є продовженням влади батька сімейства над своїми родичами. Психологічна теорія виникнення держави каже про те, що причиною виникнення є особливості людської психіки, потреба людей у підпорядкуванні, пошук авторитету та схильність до життя в колективі. Ідея насильницької теорії

полягає в тому, що держава з'явилася в результаті війн та підкорення одних племен іншими. Апарат управління створювався переможцями для утримання влади над переможеними. Договірна теорія виникнення держави каже про те, що держава – це, свого роду, компроміс між людьми задля уникнення ситуацій, коли права одних людей вступають у суперечність з правами інших і для захисту природних прав і свобод людей. Щодо Марксистської теорії, то вона описує державу, як своєрідний апарат примусу, який утворився унаслідок поділу суспільства на класи (бідних та багатих) і призначений для захисту інтересів панівного класу. Важливо зазначити, що сучасна наука про державу і міжнародне право поступово поєднує елементи різних теорій походження держави, акцентуючи увагу на комплексності та багатофакторності цього процесу. Історичне виникнення держав супроводжувалося одночасно і ускладненням економічних зв'язків, і зростанням потреби в централізованому управлінні, і процесами завоювань та підкорення, і суспільними договорами між групами населення, і трансформаціями у світогляді, що часто підпадали під релігійний вплив. Тому сучасні науковці все частіше розглядають державу як продукт взаємодії матеріальних, культурних та політичних чинників, де кожна теорія дає свою часткову, але важливу відповідь на питання про її походження.

Не менш важливим для розуміння держави в контексті міжнародного права є її внутрішня структура та механізми реалізації влади. Держава існує як сукупність інститутів законодавчої, виконавчої та судової влади, системи адміністративного управління, правової системи, органів забезпечення правопорядку і оборони. Кожен із цих елементів виконує свої функції, але разом вони формують правосуб'єктність держави та забезпечують її здатність вступати в міжнародні відносини. Особливо важливою є здатність держави обирати зовнішньополітичну орієнтацію, укладати міжнародні договори, визнавати інших суб'єктів міжнародного права, а також забезпечувати виконання міжнародних зобов'язань на національному рівні.

Питання суверенітету держави є центральним елементом у розгляді держави як суб'єкта МП. За думкою М. В. Цвіка та О. В. Петришина, суверенітет-це «верховенство державної влади щодо будь-якої іншої влади усередині країни та її незалежність від будь-якої іншої влади за її межами» [13, с. 80]. Державний суверенітет буває внутрішнім та зовнішнім. Внутрішній суверенітет характеризується незалежністю державної влади від влади родини, церкви, влади партії, влади ЗМІ та влади кримінальних об'єднань. Тобто, він означає верховну владу держави всередині її власної території, яка забезпечує встановлення правопорядку, захист прав і свобод громадян, організацію економічного та соціального життя. Зовнішній суверенітет проявляється у незалежності державної влади і держави в цілому від впливу влад інших держав та їх об'єднань під час здійснення особистої політичної влади [6, с. 26]. Разом із тим, в сучасному світі суверенітет не означає абсолютної незалежності: через МД, членство в міжнародних організаціях, а також інтеграційні процеси та глобалізацію, держави добровільно передають частину своїх повноважень або погоджуються на співпрацю, що створює нові форми спільного регулювання.

Міжнародна правосуб'єктність держав містить у собі кілька властивих прав і обов'язків. До прав належать, зокрема: право на дипломатичні і консульські відносини; право на участь у міжнародних організаціях; право на захист своїх громадян за кордоном; право на мирне вирішення спорів і право законодавчої ініціативи у сфері міжнародного права. До обов'язків держав відносяться: виконання державами міжнародних договорів, дотримання норм міжнародного права, виконання рішення міжнародних судів і арбітражів у межах прийнятих зобов'язань, а також загальні обов'язки щодо забезпечення прав людини і підтримання міжнародного миру, і безпеки. Практика Міжнародного Суду ООН підтверджує те, що держави несуть відповідальність за порушення ними міжнародних зобов'язань і можуть бути притягнуті до відповідальності в установленому міжнародним правом порядку. Яскравим прикладом цього є справа «Нікарагуа проти США» 1986

року. У даній справі Міжнародний суд ООН визнав, що США порушили зобов'язання не втручатися у справи іншої держави та не застосовувати силу, що закріплено у звичаєвому міжнародному праві. У зв'язку з цим суд зобов'язав США припинити незаконні дії та виплатити Нікарагуа репарації [20].

Основні принципи міжнародного права є одним із ключових і невід'ємних елементів його системи. Саме на них мають ґрунтуватися дії суб'єктів міжнародного права у міжнародних правовідносинах, а також зміст і спрямованість відповідних міжнародно-правових норм. Розвиток міжнародного права свідчить про те, що роль основних принципів у механізмі міжнародно-правового регулювання постійно зростає. Принцип територіальної цілісності держав тісно пов'язаний із принципом суверенної рівності, що неодноразово підкреслювалося у теорії та практиці міжнародного права, оскільки саме територіальне верховенство є однією з важливих ознак суверенітету. Принцип мирного співробітництва держав також перебуває у природному взаємозв'язку з принципом суверенної рівності, адже рівноправність держав становить основу міжнародних відносин, а мирна взаємодія є однією з їх головних цілей.

У сучасних міжнародних відносинах принцип суверенної рівності держав підтвердив своє фундаментальне значення як базова засада взаємодії між державами та їх мирного співіснування. Саме визнання рівності держав на рівні імперативної норми міжнародного права створює правову основу для побудови взаємин на справедливих і взаємовигідних умовах. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, будучи одним із найдавніших, посідає особливе місце серед основних принципів міжнародного права. Він тісно пов'язаний із принципом суверенної рівності, зокрема тому, що унеможливорює укладення нерівноправних міжнародних договорів і забезпечує належне виконання положень міжнародно-правових актів, які закріплюють цей принцип. Принцип рівноправ'я і права народів на самовизначення історично та юридично є одним із найбільш пов'язаних із

принципом суверенної рівності держав, оскільки обидва відображають ідею рівності в міжнародному праві. Принцип поваги прав і свобод людини, своєю чергою, зобов'язує держави дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері, що має безпосередній вплив на характер міждержавних відносин. У контексті суверенної рівності держав цей принцип особливо важливий, адже передбачає необхідність узгодження державної рівності з міжнародним контролем за дотриманням прав людини з боку міжнародних органів, організацій та окремих держав. Отже, принцип суверенної рівності держав перебуває у тісному системному зв'язку з іншими загальновизнаними принципами міжнародного права. Це підтверджується як змістом відповідних міжнародно-правових норм, так і доктринальними підходами до їх тлумачення, що засвідчує провідне значення цього принципу в сучасному міжнародно-правовому регулюванні [8, с. 4, 9-10, 12-16].

Крім вже зазначених ознак держави, сучасні реалії спричинили появу нових критеріїв і викликів, які здійснюють вплив на повноту міжнародної правосуб'єктності. Серед таких викликів — питання легітимності уряду, ефективного контролю над територією та населенням, а також наявності ефективних механізмів правосуддя і захисту прав людини. Наприклад, режими, що не контролюють повністю свою територію або не мають визнання з боку значної частини міжнародної спільноти, стикаються з обмеженнями у реалізації своїх міжнародних прав, зокрема у вступі до міжнародних організацій чи можливості укладати міжнародні договори. Яскравими прикладами служать режим РФ та КНДР. На противагу цьому, у випадках, коли уряд здійснює ефективний контроль, але йому не вистачає широкого міжнародного визнання, питання правосуб'єктності стають предметом дискусій у міжнародно-правовій доктрині та практиці.

Важливим аспектом є також проблема визнання держав. Визнання — це добровільний міжнародно-правовий акт, яким одна держава офіційно підтверджує виникнення нової як повноцінного суб'єкта МП, а також висловлює свій намір будувати з цією державою дипломатичні та інші

відносини. Існують дві основні теорії щодо природи визнання: декларативна та конститутивна. Декларативна теорія стверджує, що визнання має тільки політичний характер. Держава у цьому випадку стає суб'єктом МП з моменту свого фактичного виникнення, володіючи основним ознаками держав, а визнання лише констатує даний факт. Щодо конститутивної теорії, то вона навпаки базується на твердженні, що визнання з боку інших держав є обов'язковою умовою, яка, в свою чергу, наділяє новостворену державу статусом суб'єкта МП та створює її правосуб'єктність.

Ще одним, не менш важливим, компонентом правового статусу держав є право на самооборону та інші права, що пов'язані із використанням державами сили. У ч. 4 ст. 2 Статуту ООН 1945 року закріплено таке положення: «усі члени утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності, або політичної незалежності будь-якої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй», але, разом з цим, у ст. 51 Статуту зазначено, що він жодним чином не обмежує право на індивідуальну або колективну самооборону у разі збройного нападу на державу, до поки Рада Безпеки ООН не вживе необхідних заходів для підтримання міжнародного миру [26, с. 2, с. 7]. Крім цього, практика і доктрина міжнародного права розвивають поняття пропорційності та необхідності у застосуванні сили, а також питання попередніх заходів оборони. Це важлива сфера, де взаємодіють суверенітет держави, її право забезпечувати безпеку громадян і міжнародні зобов'язання щодо підтримання миру.

Глобалізація та розвиток міжнародних організацій створили нові форми участі держав у міжнародному регулюванні. Держави передають частину суверенних повноважень міжнародним організаціям (наприклад, ЄС), укладають транснаціональні договори, що регулюють економічні, екологічні, соціальні і технологічні відносини. Це, зі свого боку, призводить до того, що повнота міжнародної правосуб'єктності держав може реалізовуватися через спільні механізми, де рішення приймаються колективно і мають обов'язковий

характер для держав-членів. Водночас такий процес вимагає ретельного поєднання національного права і міжнародних зобов'язань, а також гарантій захисту базових прав і інтересів держави та її громадян.

Слід зауважити, що окремої уваги заслуговують суб'єкти, що мають специфічний відносно держав права та обов'язки, — автономні територіальні утворення, національні меншини, корінні народи та інші групи, які дедалі частіше постають на порядку денному міжнародного права. Хоча ці утворення загалом не вважаються самостійними суб'єктами МП на рівні держав, їхні права захищаються міжнародними договорами та звичаями, а їхній статус іноді може впливати на питання територіальної цілісності і суверенітету держави.

Продовжуючи аналіз, варто звернути увагу на такий важливий аспект функціонування держав як основних суб'єктів МП, як правонаступництво. У міжнародному праві правонаступництво держав виникає у випадках, коли одна держава змінює іншу на певній території і несе відповідальність за її міжнародні зобов'язання. Цей інститут набув особливого значення у ХХ столітті внаслідок процесів деколонізації, розпаду федеративних держав, таких як: СРСР, Чехословаччина та Югославія, а також мирного об'єднання держав, прикладом якого служить об'єднання Німеччини, коли об'єднались ГДР та ФРН. Відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року та Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 року, основоположними принципами тут виступають принцип «*tabula rasa*» (чистої дошки) для нових незалежних держав, які виникли внаслідок деколонізації, а також принцип континуїтету (безперервності) для випадків об'єднання чи розділення держав. На практиці це означає, що держава-правонаступниця не зобов'язана автоматично приймати на себе всі міжнародні договори держави-попередниці, крім тих, що стосуються прав людини, гуманітарного права та договорів про кордони. Водночас, питання правонаступництва щодо членства в міжнародних

організаціях вирішується, як правило, окремо, з урахуванням статутів цих організацій та практики їхніх органів. Отже, правонаступництво демонструє гнучкість міжнародно-правового регулювання і здатність враховувати інтереси нових держав, зберігаючи при цьому стабільність міжнародних відносин.

Не менш важливим для розуміння правового статусу держав як суб'єктів МП, є аналіз державних імунітетів. Державний імунітет впливає з принципу суверенної рівності держав. Це каже про те, що жодна держава не може здійснювати владу щодо іншої держави без її згоди. У доктрині та практиці розрізняють абсолютний імунітет-це, коли держава користується імунітетом щодо будь-яких позовів, пов'язаних із її діяльністю та функціональний (або ж «обмежений») імунітет, згідно з яким держава має імунітет лише щодо дій, вчинених у здійсненні суверенної влади, але не має імунітету щодо комерційної діяльності. Саме концепція функціонального імунітету закріплена у Європейській конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності 2004 року. Відповідно до цього, держава не може посилатися на імунітет у спорах, що впливають із цивільно-правових угод, трудових договорів, відшкодування шкоди, завданої діяльністю, яка не є суверенною. Крім того, держава може відмовитися від імунітету шляхом міжнародного договору, арбітражної угоди або ж, вступивши у процес у суді іноземної держави без заяви про імунітет. Імунітет поширюється на саму державу, її органи, власність, а також на посадових осіб, які діють від імені держави. Отже, інститут державного імунітету є важливим механізмом, що забезпечує баланс між повагою до суверенітету держави та необхідністю захисту прав приватних осіб у відносинах з державою.

У сучасних умовах глобалізації та зростання кількості транснаціональних загроз (тероризм, кібератаки, пандемії, збройні конфлікти, кліматичні зміни) держави дедалі частіше стикаються з необхідністю колективного реагування, що призводить, в свою чергу, до подальшого

розвитку міжнародно-правових механізмів. Створюються нові міжнародні організації, органи моніторингу за дотриманням прав людини, міжнародні кримінальні трибунали, постійні арбітражні установи. У цьому контексті держави не втрачають свого статусу основних суб'єктів МП, а навпаки – використовують ці механізми для більш ефективної реалізації власних інтересів. Наприклад, через Раду Безпеки ООН держави-члени забезпечують колективну безпеку, через Світову організацію торгівлі – регулюють міжнародну торгівлю, через Міжнародний кримінальний суд – притягують до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах. Водночас держави залишаються головними «творцями» міжнародного права, оскільки саме їх волевиявлення у вигляді міжнародних договорів чи міжнародних звичаїв є джерелом міжнародно-правових норм. Жодна міжнародна організація, включно з ООН, не має права ухвалювати норми, обов'язкові для держав без їхньої згоди, за винятком окремих випадків, передбачених статутами цих організацій та схвалених державами-членами.

Доцільно також зазначити, що окремої уваги в контексті правосуб'єктності держав, заслуговує проблема відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Відповідно до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленого Комісією міжнародного права ООН у 2001 році, будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність. Таке діяння має два елементи: поведінка (дія або ж бездіяльність), яка порушує міжнародне зобов'язання держави, та можливість приписати цю поведінку державі (тобто дії її органів, осіб, які діють за її дорученням, або навіть фізичних осіб, якщо держава не вжила належних заходів для запобігання шкоді). Формами відповідальності є: реституція – це юридичний механізм, який передбачає повернення сторонами усього одержаного за недійсним договором з ціллю відновлення попереднього стану, який існував до укладення договору; компенсація – відшкодування збитків, яке надається у вигляді грошових виплат, матеріальних благ чи пільг; та сатисфакція –

принесення офіційних вибачень, покарання винних осіб. У разі серйозних порушень імперативних норм міжнародного права, таких як: агресія, геноцид, злочини проти людяності, до відповідальності можуть додаватися так звані «обтяжені» форми відповідальності, а також обов'язок усіх інших держав не визнавати ситуацію, що склалася внаслідок порушення, не надавати допомоги державі-порушниці та співпрацювати для припинення порушення. Крім того, також набуває розвитку інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб (посадовців держави) за міжнародні злочини, що не скасовує відповідальності самої держави, але доповнює її. Взаємодія цих двох видів відповідальності є важливим механізмом забезпечення верховенства права у міжнародних відносинах.

На останок, не можна оминати увагою питання про майбутнє держав як основних суб'єктів МП у світі, що швидко змінюється. Деякі дослідники висловлюють думку, що роль держав поступово зменшується під впливом транснаціональних корпорацій, міжнародних неурядових організацій, глобальних інформаційних мереж та регіональних інтеграційних об'єднань. Однак, більшість науковців у сфері міжнародного права дотримуються більш зваженої позиції, яка полягає в тому, що держави залишаються головними акторами на міжнародній арені, оскільки саме вони володіють територією, населенням, легітимною монополією на застосування сили та реальними важелями для імплементації міжнародних норм. Транснаціональні корпорації та неурядові організації, хоч і мають вплив, не є суб'єктами МП у повному розумінні цього слова, а їхні можливості похідні від держав, які їх створили або допустили до діяльності. Отже, у найближчій та середньостроковій перспективі саме держави залишатимуться основними, фундаментальними суб'єктами МП, визначаючи напрями його розвитку, формуючи норми та контролюючи їх дотримання, а також забезпечуючи баланс між інтеграційними процесами та власним суверенітетом.

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що держави є основними, первинними та повноправними суб'єктами МП. Їхня міжнародна

правосуб'єктність є універсальною, похідною від суверенітету, не залежить від визнання з боку інших держав та охоплює весь комплекс прав і обов'язків, необхідних для участі у міжнародних відносинах. Історичний розвиток держави, її ознаки, внутрішня структура, юрисдикція, імунітети, правонаступництво та відповідальність – усі ці елементи формують цілісне уявлення про державу як ключовий елемент міжнародно-правової системи. Попри глобалізацію та появу нових акторів, держави зберігають своє центральне місце, залишаючись головними творцями, адресатами та гарантами дотримання міжнародного права. Розуміння правового статусу держави є необхідною передумовою для подальшого дослідження інших суб'єктів МП, а також усієї системи міжнародно-правового регулювання.

Отже, можна побачити, що держава є головним, первинним та повноправним суб'єктом МП, чия міжнародна правосуб'єктність є універсальною, похідною від суверенітету та не залежить від визнання з боку інших держав. Ключовими ознаками держави є суверенітет (внутрішній та зовнішній), визначена територія, постійне населення, політична влада, здатність видавати закони та вступати у міжнародні відносини. Дослідження теорій походження держави прямо свідчить про комплексний характер даного процесу. Держави наділені широким колом прав та обов'язків. Міжнародне визнання держав ґрунтується здебільшого на декларативній теорії. правонаступництво держав регулюється Віденськими конвенціями 1978 та 1983 років, які закріплюють принцип «*tabula rasa*» для нових незалежних держав та принцип континуїтету для випадків об'єднання або розділення. У сфері державних імунітетів спостерігається перехід від абсолютного до обмеженого імунітету. Відповідно до проєкту статей про відповідальність держав 2001 року, держави несуть міжнародну відповідальність за міжнародно-протиправні діяння у формах реституції, компенсації та сатисфакції. Не на глобалізацію та появу нових акторів, держава і надалі залишається центральним, фундаментальним суб'єктом МП.

2.2. Народи, що борються за незалежність, як суб'єкти міжнародного права

Проблематика визнання народів, що борються за незалежність, суб'єктами МП є однією з найактуальніших і одночасно дискусійних у сучасній науці міжнародного права. В умовах зростання кількості етнополітичних конфліктів, національно-визвольних рухів та боротьби окремих народів за реалізацію права на самовизначення, особливого значення набуває питання їхнього правового статусу на міжнародній арені. Незважаючи на те, що традиційно основними суб'єктами МП вважаються держави, розвиток міжнародних відносин і формування нових правових механізмів сприяли розширенню кола учасників міжнародно-правових відносин.

Одним із важливих досягнень міжнародного права ХХ століття стало закріплення принципу рівноправності та самовизначення народів. Цей принцип знайшов відображення у Статуті ООН, Міжнародних пактах про права людини 1966 року та в частині інших міжнародно-правових актів. Саме право народів на самовизначення стало юридичною підставою для процесів деколонізації, які відбувалися після Другої світової війни, а також для міжнародного визнання окремих національно-визвольних рухів як учасників міжнародних правовідносин.

Разом із тим, питання про обсяг міжнародної правосуб'єктності народів, що борються за незалежність, залишається предметом наукових спорів та обговорень. З одного боку, такі народи не володіють усіма ознаками держави та не можуть повною мірою реалізовувати права й обов'язки, притаманні суверенним державам. З другого боку, міжнародне співтовариство визнає за ними певний комплекс прав, що пов'язані із боротьбою за самовизначення, представництвом своїх інтересів на міжнародному рівні, укладенням окремих міжнародних угод та участю в діяльності міжнародних організацій. У зв'язку

з цим виникає необхідність визначення особливостей їхнього міжнародно-правового статусу та місця в системі суб'єктів МП.

Актуальність дослідження обумовлюється також сучасними геополітичними процесами, які супроводжуються виникненням нових конфліктів навколо реалізації права народів на самовизначення. Практика міжнародних організацій і держав демонструє відсутність єдиного підходу до визнання таких народів та їхніх представницьких органів. Це породжує численні правові суперечки щодо співвідношення принципу територіальної цілісності держав і права народів на самовизначення.

Науковий інтерес до даної теми зумовлений необхідністю комплексного аналізу теоретичних засад міжнародної правосуб'єктності народів, що борються за незалежність, а також дослідженням міжнародно-правових норм і практики їх застосування. Доволі важливим є з'ясування критеріїв, за якими такі народи можуть бути визнані суб'єктами МП, визначення обсягу їхніх прав та обов'язків, а також аналіз механізмів міжнародного захисту їхнього права на самовизначення.

Отже, дослідження міжнародно-правового статусу народів, що борються за незалежність, має важливе теоретичне та практичне значення. Воно сприяє глибшому розумінню процесів розвитку сучасного міжнародного права, дозволяє оцінити роль принципу самовизначення народів у системі міжнародних відносин та визначити перспективи подальшого розвитку інституту міжнародної правосуб'єктності в умовах трансформації світового порядку.

Докладне розкриття цього питання слід почати з визначення понять «народ» та «нація». Саме народ є первинним носієм права на самовизначення, тому з'ясування змісту цього поняття має важливе значення для дослідження його міжнародно-правового статусу. Отже, у сучасному розумінні народ – це історично сформована спільність людей, основу якої, як правило, становить спільний етнос або ж сукупність споріднених етносів, об'єднаних спільною територією проживання, мовою, культурою,

традиціями, історичною пам'яттю та усвідомленням власної єдності. Щодо поняття нації, то, за визначенням А. В. Войціховського, нація – це «історична спільнота людей, які мешкають на певній території і мають єдність політичних, економічних і соціально-культурних укладів життя та спільність мови». Отже, можна побачити, що поняття народу та нації дуже схожі між собою за визначенням. Проте у сучасній міжнародно-правовій доктрині частіше використовується саме поняття нації. Адже воно більш узагальнене в аспекті трактування та визначення, на відміну від поняття народу. Адже поняття «народ» має багато формулювань, але досі не має чіткого визначення. На практиці фактично виходить так, що працюючи з поняттям та правами народу, правознавці, фактично вказують саме на право націй, з яких, власне, складаються народи [5, с. 71].

Водночас у міжнародно-правовій доктрині слід враховувати, що поняття «народ» не зводиться тільки до етнічної спільності. У низці випадків воно охоплює значно ширше коло осіб, які об'єднані не лише спільним походженням, а також й спільними історичними, політичними та культурними ознаками, та усвідомленням власної належності до певної спільноти. Саме тому у міжнародному праві народ розглядається насамперед як колективний носій права на самовизначення, тобто як така спільність, яка може претендувати на вільне визначення свого політичного статусу та самостійний вибір напрямку свого суспільного розвитку. Відповідно, міжнародно-правовий статус народу не можна ототожнювати лише з його етнічним чи культурним змістом. Адже в правовому сенсі він формується передусім через наявність певних юридично значущих ознак, що пов'язані із реалізацією права на самовизначення.

Слід приділити увагу саме праву народів на самовизначення, оскільки воно є ключовою передумовою визнання народів, що борються за незалежність, як специфічних суб'єктів МП. У сучасному міжнародному праві цей принцип набув особливого значення після Другої світової війни 1939-1945 років, коли процес деколонізації поставив перед міжнародним

співтовариством низку питань щодо правового становища колоніальних народів, їх здатності самостійно визначати свою долю та можливості міжнародного визнання їхніх представницьких органів. Саме в цей період право на самовизначення почало розглядатися не лише як політична декларація, а як і загальновизнаний міжнародно-правовий принцип, що має обов'язковий характер для держав та міжнародних організацій.

Водночас право на самовизначення не є абсолютним і не може розглядатися у відриві від інших основоположних принципів міжнародного права, зокрема принципу територіальної цілісності держав, непорушності кордонів та невтручання у внутрішні справи тощо. Саме тому в міжнародно-правовій доктрині та практиці досить часто виникає питання про співвідношення цих принципів, особливо тоді, коли йдеться про народи, що перебувають у стані боротьби за незалежність. У таких випадках міжнародне право намагається знайти баланс між правом народу на вільне самовизначення та обов'язком поважати суверенітет і територіальну цілісність держави, на території якої такий народ проживає. Це співвідношення є одним із найскладніших аспектів сучасного міжнародного права, оскільки воно безпосередньо пов'язане з питаннями миру, безпеки, міжнародної стабільності та законності застосування сили.

Народи, що борються за незалежність, як правило, виникають у ситуаціях, коли певна частина населення не має можливості вільно реалізувати своє право на самовизначення в межах існуючої держави або ж у випадках, коли політичні, правові чи соціальні умови фактично унеможливають рівноправну участь такої спільноти у державному житті. За таких обставин національно-визвольний рух набуває не лише внутрішньополітичного, а й міжнародно-правового значення. Його діяльність може бути спрямована на досягнення автономії, федералізації, асоціації або повної незалежності, залежно від конкретної історичної та політичної ситуації. Саме тому народи, що борються за незалежність, не можна розглядати як звичайні групи населення, оскільки їхній статус є значно

складнішим і передбачає можливість участі в міжнародних правовідносинах у межах, визначених міжнародним правом.

У цьому контексті важливим є питання про форми міжнародного визнання таких народів. У міжнародній практиці вони можуть визнаватися через їхні політичні або представницькі органи, через участь у міжнародних переговорах, укладення окремих домовленостей або надання їм спеціального статусу в межах міжнародних організацій. При цьому визнання не завжди означає надання повного комплексу прав, притаманних державі, однак воно свідчить про те, що міжнародне співтовариство визнає за таким народом певну здатність бути учасником міжнародних відносин. Саме ця здатність і становить основу для виокремлення народів, що борються за незалежність, в окрему категорію суб'єктів МП.

Не менш важливою є й проблема представництва таких народів на міжнародній арені. Оскільки народ не завжди може безпосередньо діяти через класичні державні механізми, його інтереси часто представляють спеціально створені органи, рухи або політичні структури. У деяких випадках такі органи отримують визнання з боку окремих держав, міжнародних організацій або регіональних об'єднань. Це дозволяє їм брати участь у міжнародних конференціях, вести переговори, укладати угоди політичного характеру та порушувати питання, пов'язані з реалізацією права на самовизначення. Обсяг таких повноважень є достатньо обмеженим і залежить від ступеня міжнародного визнання та характеру відповідних міжнародно-правових відносин.

Варто також звернути увагу на те, що у практиці міжнародного права народи, які борються за незалежність, найчастіше пов'язуються з процесами деколонізації. Саме в таких умовах їхній міжнародно-правовий статус набував найбільш чітких рис, а право на самовизначення отримувало конкретне юридичне наповнення. Колоніальні народи вважалися такими, що мають право самостійно визначити свою політичну долю, а міжнародне співтовариство визнавало за ними право на створення власної державності.

Цей історичний досвід має велике значення і тепер, оскільки він демонструє, що МП здатне реагувати на глибинні суспільно-політичні зміни та формувати нові підходи до визначення суб'єктного складу міжнародних відносин.

Разом із тим сучасна практика свідчить, що не кожен рух або політичне утворення, яке заявляє про прагнення до незалежності, автоматично набуває статусу суб'єкта міжнародного права. Для цього необхідна наявність певних юридичних і фактичних умов, серед яких важливе значення мають наявність підтримки з боку певної частини населення, здатність виступати від імені народу, а також визнання їхньої участі в міжнародних відносинах хоча б на обмеженому рівні. Саме тому питання про визнання народу, що бореться за незалежність, не може вирішуватися формально або автоматично, а потребує всебічного аналізу всіх обставин кожного конкретного випадку.

Отже, народи, що борються за незалежність, займають особливе місце в системі суб'єктів МП. Їхній статус не є тотожним статусу держави, але він, в свою чергу, виходить за межі звичайного внутрішньодержавного або соціально-політичного явища. Міжнародне право визнає за такими народами певний обсяг прав, першочергово-право на самовизначення, а також можливість реалізації цього права через міжнародно-правові механізми. Саме у зв'язку з цим дослідження їхнього правового статусу має важливе значення не лише для теорії міжнародного права, а й для розуміння сучасних процесів державотворення, деколонізації та захисту прав народів у міжнародному співтоваристві.

На підставі проведеного у другому розділі дослідження основних суб'єктів міжнародного права, а саме держав та народів, що борються за незалежність, можна зробити такі висновки. Держава є головним, первинним та найбільш повноправним суб'єктом міжнародного права, чия міжнародна правосуб'єктність є універсальною, похідною від суверенітету та не залежить від визнання з боку інших держав. Держава володіє повною правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю, що дозволяє їй брати участь у всіх сферах міжнародних відносин, створювати міжнародно-правові норми, укладати

договори, вступати до міжнародних організацій та нести міжнародну відповідальність за порушення своїх зобов'язань. Ключовими ознаками держави, які мають значення для МП, є: наявність суверенітету (внутрішнього та зовнішнього), визначеної території, постійного населення, політичної влади, здатності видавати закони та вступати у відносини з іншими державами. Суверенітет забезпечує рівність держав на міжнародній арені та є тією властивістю, яка відрізняє державу від усіх інших суб'єктів міжнародного права. Аналіз основних теорій походження держави (теологічної, патріархальної, органічної, психологічної, насильницької, договірної, марксистської) дозволяє стверджувати, що жодна з них не є вичерпною, а сучасна наука розглядає виникнення держави як результат комплексної взаємодії економічних, соціальних, політичних, культурних та інших чинників. Держави наділені широким колом прав, серед яких: право на дипломатичні та консульські відносини, право на участь у міжнародних організаціях, право на захист своїх громадян за кордоном, право на мирне вирішення спорів, право законодавчої ініціативи у сфері міжнародного права. Основними обов'язками держав є: виконання міжнародних договорів, дотримання норм міжнародного права, виконання рішень міжнародних судів, забезпечення прав людини та підтримання міжнародного миру і безпеки. Як підтверджує практика Міжнародного Суду ООН, зокрема справа «Нікарагуа проти США» 1986 року, держави несуть відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань [20]. Міжнародне визнання держав ґрунтується переважно на декларативній теорії, згідно з якою держава стає суб'єктом міжнародного права з моменту свого фактичного утворення, а визнання лише констатує цей факт. правонаступництво держав регулюється Віденськими конвенціями 1978 та 1983 років, які закріплюють принцип «*tabula rasa*» для нових незалежних держав, що виникли внаслідок деколонізації, та принцип континуїтету для випадків об'єднання або розділення держав [18, 19]. У сфері державних імунітетів сучасна тенденція полягає у переході від абсолютного імунітету до функціонального (обмеженого), згідно з яким держава має

імунітет лише щодо дій, вчинених у здійсненні суверенної влади, але не має імунітету щодо комерційної діяльності, що закріплено в Європейській конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав 2004 року. Відповідно до Проекту статей про відповідальність держав 2001 року, будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність, формами якої є реституція, компенсація та сатисфакція, а у разі серйозних порушень імперативних норм міжнародного права (агресія, геноцид, злочини проти людяності) виникають додаткові форми відповідальності. Поряд із державами, до основних суб'єктів МП належать також народи, що борються за незалежність, які займають особливе місце в системі суб'єктів МП, оскільки не є державами, але вже не можуть розглядатися виключно як внутрішньополітичне явище. Їхній статус ґрунтується на принципі рівноправності та самовизначення народів, закріпленому у Статуті ООН, Міжнародних пактах про права людини 1966 року та інших міжнародно-правових актах. Правосуб'єктність таких народів є похідною, обмеженою та тимчасовою: вона виникає з моменту початку боротьби за незалежність і припиняється після її завершення (створенням власної держави або інтеграцією в існуючу). Право народів на самовизначення не є абсолютним, оскільки воно реалізується у співвідношенні з іншими основоположними принципами міжнародного права, зокрема з принципом територіальної цілісності держав, непорушності кордонів та невтручання у внутрішні справи. Статус народів, що борються за незалежність, проявився в процесах деколонізації після Другої світової війни, коли колоніальні народи отримали право на створення власної державності. У сучасних умовах не кожен рух, який заявляє про прагнення до незалежності, автоматично набуває статусу суб'єкта міжнародного права; для цього необхідна наявність підтримки з боку значної частини населення, здатність виступати від імені народу, наявність органів представництва та визнання на міжнародному рівні. Інтереси народів, що борються за незалежність, представляють національно-визвольні рухи,

політичні структури або органи самоврядування, які у випадках міжнародного визнання можуть брати участь у міжнародних конференціях, вести переговори, укладати окремі міжнародні угоди та порушувати питання, пов'язані з реалізацією права на самовизначення, однак їхні повноваження завжди є обмеженими та похідними від ступеня міжнародного визнання.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи проведений у другому розділі аналіз, слід зазначити, що держави та народи, що борються за незалежність, посідають різне, але однаково важливе місце в системі основних суб'єктів міжнародного права: держави є первинними, універсальними суб'єктами з повною міжнародною правосуб'єктністю, тоді як народи, що борються за незалежність, є специфічними, похідними суб'єктами з обмеженою правосуб'єктністю. Розуміння правового статусу обох категорій є необхідною передумовою для подальшого дослідження інших суб'єктів міжнародного права, а також для аналізу сучасних процесів державотворення, деколонізації та захисту прав народів у міжнародному співтоваристві. Проведене дослідження підтверджує, що, незважаючи на появу нових акторів на міжнародній арені, держава залишається центральним, фундаментальним суб'єктом міжнародного права, а інститут народів, що борються за незалежність, є важливим механізмом реалізації права на самовизначення в сучасному міжнародному правопорядку. На підставі цього можна зробити такі висновки. Держава є головним, первинним та найбільш повноправним суб'єктом міжнародного права, чия міжнародна правосуб'єктність є універсальною, похідною від суверенітету та не залежить від визнання з боку інших держав. Держава володіє повною правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю, що дозволяє їй брати участь у всіх сферах міжнародних відносин, створювати міжнародно-правові норми, укладати договори, вступати до міжнародних організацій та нести міжнародну відповідальність за порушення своїх зобов'язань. Ключовими ознаками держави, які мають значення для МП, є: наявність суверенітету

(внутрішнього та зовнішнього), визначеної території, постійного населення, політичної влади, здатності видавати закони та вступати у відносини з іншими державами. Суверенітет забезпечує рівність держав на міжнародній арені та є тією властивістю, яка відрізняє державу від усіх інших суб'єктів міжнародного права.

Аналіз основних теорій походження держави (теологічної, патріархальної, органічної, психологічної, насильницької, договірної, марксистської) дозволяє стверджувати, що жодна з них не є вичерпною, а сучасна наука розглядає виникнення держави як результат комплексної взаємодії економічних, соціальних, політичних, культурних та інших чинників. Держави наділені широким колом прав, серед яких: право на дипломатичні та консульські відносини, право на участь у міжнародних організаціях, право на захист своїх громадян за кордоном, право на мирне вирішення спорів, право законодавчої ініціативи у сфері міжнародного права. Основними обов'язками держав є: виконання міжнародних договорів, дотримання норм міжнародного права, виконання рішень міжнародних судів, забезпечення прав людини та підтримання міжнародного миру і безпеки. Як підтверджує практика Міжнародного Суду ООН, зокрема справа «Нікарагуа проти США» 1986 року, держави несуть відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань [20].

Міжнародне визнання держав ґрунтується переважно на декларативній теорії, згідно з якою держава стає суб'єктом міжнародного права з моменту свого фактичного утворення, а визнання лише констатує цей факт. правонаступництво держав регулюється Віденськими конвенціями 1978 та 1983 років, які закріплюють принцип «*tabula rasa*» для нових незалежних держав, що виникли внаслідок деколонізації, та принцип континуїтету для випадків об'єднання або розділення держав [18, 19]. У сфері державних імунітетів сучасна тенденція полягає у переході від абсолютного імунітету до функціонального (обмеженого), згідно з яким держава має імунітет лише щодо дій, вчинених у здійсненні суверенної влади, але не має імунітету щодо

комерційної діяльності, що закріплено в Європейській конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав 2004 року. Відповідно до Проекту статей про відповідальність держав 2001 року, будь-яке міжнародно-протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність, формами якої є реституція, компенсація та сатисфакція, а у разі серйозних порушень імперативних норм міжнародного права (агресія, геноцид, злочини проти людяності) виникають додаткові форми відповідальності, включаючи обов'язок усіх інших держав не визнавати ситуацію, що склалася внаслідок порушення, та не надавати допомоги державі-порушниці.

Продовжуючи аналіз правового статусу держав, варто також звернути увагу на сучасні виклики, які впливають на повноту міжнародної правосуб'єктності. Серед таких викликів — питання легітимності уряду, ефективного контролю над територією та населенням, а також наявності ефективних механізмів правосуддя і захисту прав людини. Режимми, що не контролюють повністю свою територію або не мають визнання з боку значної частини міжнародної спільноти, стикаються з обмеженнями у реалізації своїх міжнародних прав, зокрема у вступі до міжнародних організацій чи можливості укласти міжнародні договори. Крім того, держави дедалі частіше стикаються з необхідністю колективного реагування на транснаціональні загрози (тероризм, кібератаки, пандемії, збройні конфлікти, кліматичні зміни), що призводить до подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів. У цьому контексті держави не втрачають свого статусу основних суб'єктів МП, а навпаки – використовують ці механізми для більш ефективної реалізації власних інтересів, залишаючись головними «творцями» міжнародного права, оскільки саме їх волевиявлення у вигляді міжнародних договорів чи міжнародних звичаїв є джерелом міжнародно-правових норм.

Народи, що борються за незалежність, є специфічними суб'єктами МП, чия правосуб'єктність ґрунтується на принципі рівноправності та самовизначення народів, закріпленому у Статуті ООН, Міжнародних пактах

про права людини 1966 року та інших міжнародно-правових актах. Зазначена правосуб'єктність є похідною, обмеженою та тимчасовою, оскільки вона виникає з моменту початку боротьби за незалежність і припиняється після її завершення (створенням власної держави або інтеграцією до складу існуючої). Право народів на самовизначення не є абсолютним і реалізується у співвідношенні з принципами територіальної цілісності держав, непорушності кордонів та невтручання у внутрішні справи. Найбільш чітко статус таких народів проявився у процесах деколонізації після Другої світової війни 1939-1945 років. У сучасних умовах не кожен національно-визвольний рух автоматично набуває статусу суб'єкта МП: необхідною є наявність підтримки з боку значної частини населення, здатності виступати від імені народу, наявності органів представництва та визнання на міжнародному рівні. Інтереси таких народів представляють національно-визвольні рухи або політичні структури, які у разі міжнародного визнання можуть брати участь у міжнародних конференціях, вести переговори та укладати окремі угоди, але їх повноваження є обмеженими та похідними від ступеня такого визнання.

Розвиваючи питання про народи, що борються за незалежність, слід зазначити, що у сучасному міжнародному праві важливе значення має розмежування понять «народ» та «нація». Поняття народу в міжнародно-правовому сенсі не зводиться тільки до етнічної спільності; у ряді випадків воно охоплює значно ширше коло осіб, об'єднаних спільними історичними, політичними та культурними ознаками, та усвідомленням власної належності до певної спільноти. Саме тому народ розглядається насамперед як колективний носій права на самовизначення, тобто як така спільність, яка може претендувати на вільне визначення свого політичного статусу. Водночас на практиці фактично виходить так, що, працюючи з поняттям та правами народу, правознавці часто вказують саме на право націй, з яких складаються народи. Крім того, важливо розуміти, що народи, які борються за незалежність, найчастіше виникають у ситуаціях, коли певна частина населення не має можливості вільно реалізувати своє право на

самовизначення в межах існуючої держави. За таких обставин національно-визвольний рух набуває не лише внутрішньополітичного, а й міжнародно-правового значення, а його діяльність може бути спрямована на досягнення автономії, федералізації, асоціації або повної незалежності.

Спільним для обох категорій суб'єктів є те, що вони є основними суб'єктами МП, оскільки саме вони беруть активну участь у формуванні та реалізації міжнародно-правових норм. Як держави, так і народи, що борються за незалежність, мають здатність вступати у міжнародні правовідносини, хоча обсяг цієї здатності є різним. Держави можуть укладати будь-які міжнародні договори, вступати до будь-яких міжнародних організацій, брати участь у роботі міжнародних конференцій та створювати міжнародно-правові норми. Народи, що борються за незалежність, мають обмежену договірну правоздатність, можуть укладати угоди, що стосуються їхньої боротьби за незалежність, та брати участь у діяльності окремих міжнародних організацій у статусі спостерігача.

Окремо варто підкреслити, що у сучасних умовах глобалізації та зростання кількості транснаціональних загроз держави дедалі частіше передають частину своїх суверенних повноважень міжнародним організаціям (наприклад, Європейському Союзу), укладають транснаціональні договори, що регулюють економічні, екологічні, соціальні і технологічні відносини. Це, зі свого боку, призводить до того, що повнота міжнародної правосуб'єктності держав може реалізовуватися через спільні механізми, де рішення приймаються колективно і мають обов'язковий характер для держав-членів. Водночас такий процес вимагає ретельного поєднання національного права і міжнародних зобов'язань, а також гарантій захисту базових прав і інтересів держави та її громадян. Щодо народів, що борються за незалежність, то їхній статус також зазнає впливу сучасних геополітичних процесів, які супроводжуються виникненням нових конфліктів навколо реалізації права на самовизначення. Практика міжнародних організацій і держав демонструє відсутність єдиного підходу до визнання таких народів та їхніх

представницьких органів, що породжує численні правові суперечки щодо співвідношення принципу територіальної цілісності держав і права народів на самовизначення.

Проведене дослідження підтверджує, що, незважаючи на глобалізацію, появу нових акторів та інтеграційні процеси, держава зберігає своє центральне, фундаментальне місце в системі МП. Саме держави володіють територією, населенням, легітимною монополією на застосування сили та реальними важелями для імплементації міжнародних норм. Жоден інший учасник міжнародних відносин не може зрівнятися з державою за обсягом прав та обов'язків, а також за ступенем впливу на формування міжнародно-правового порядку. Інститут народів, що борються за незалежність, в свою чергу, залишається важливим механізмом реалізації права на самовизначення в сучасному міжнародному правопорядку, свого роду індикатором, який демонструє здатність міжнародного права реагувати на прагнення народів до свободи та самовизначення. Розуміння правового статусу обох категорій є необхідною передумовою для подальшого дослідження інших категорій суб'єктів МП.

У підсумку варто зазначити, що держави та народи, що борються за незалежність, посідають різне за обсягом правосуб'єктності, але однаково вагоме місце в системі міжнародних відносин. Держави є первинними, універсальними суб'єктами, чия правосуб'єктність є похідною від суверенітету, має повний характер та не залежить від визнання з боку інших держав. Вони є головними творцями міжнародно-правових норм, ключовими учасниками договірної процесу, носіями прав та обов'язків у всіх сферах міжнародного співробітництва, а також суб'єктами міжнародної відповідальності. Суверенітет держави, який проявляється у внутрішньому та зовнішньому аспектах, залишається фундаментальною властивістю, яка відрізняє державу від усіх інших учасників міжнародних відносин. Народи, що борються за незалежність, є специфічними, похідними суб'єктами з обмеженою та тимчасовою правосуб'єктністю, яка ґрунтується на принципі

самовизначення народів. Отже, дослідження основних суб'єктів міжнародного права дозволяє не лише систематизувати знання про їх правовий статус, а й глибше зрозуміти закономірності розвитку міжнародного права загалом, яке в сучасних умовах продовжує еволюціонувати, зберігаючи при цьому державу як свою центральну ланку.

РОЗДІЛ 3.

ПОХІДНІ СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

3.1. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права

У межах дослідження похідних суб'єктів МП особливе місце займають міжнародні організації, оскільки саме вони найбільш яскраво демонструють специфіку міжнародної правосуб'єктності, яка, в свою чергу, виникає не внаслідок суверенітету, а на підставі волевиявлення держав. На відміну від держав, які є первинними та універсальними суб'єктами МП, міжнародні організації не мають власної території, населення чи суверенної влади, але, разом з цим, вони здатні брати участь у міжнародних відносинах, укладати угоди, виступати на міжнародній арені та здійснювати інші юридичні дії в межах наданої їм компетенції. У зв'язку з цим дослідження їх правового статусу має важливе значення для розуміння того, як у сучасному МП поєднуються класичні уявлення про суб'єктність із новими формами міжнародного співробітництва.

Актуальність вивчення міжнародних організацій як суб'єктів МП важлива, перш за все, тим, що в сучасному світі вони відіграють все більш помітну роль у врегулюванні політичних, економічних, гуманітарних, безпекових та правозахисних питань. Їх діяльність вже доволі довгий час не обмежується лише координацією окремих напрямів співпраці між державами, а фактично охопила широке поле міжнародних відносин, у межах яких вони є самостійними учасниками. Це ставить перед наукою міжнародного права низку важливих питань, таких як: яким є обсяг міжнародної правосуб'єктності міжнародних організацій, на яких підставах вона виникає, у чому полягають її межі та чим вона відрізняється від міжнародної правосуб'єктності держав. Саме відповідь на ці питання дає змогу глибше

зрозуміти природу міжнародних організацій як особливих утворень у системі міжнародного права.

У сучасній доктрині міжнародного права міжнародні організації часто розглядаються як похідні суб'єкти МП, оскільки вони створюються державами на договірних засадах і наділяються тими повноваженнями, які прямо визначені їх установчими документами. Водночас, така похідність не означає відсутності самостійності. Навпроти, після створення міжнародна організація набуває власної юридичної особистості, що, в свою чергу, дозволяє їй діяти від свого імені, укладати міжнародні угоди, користуватися привілеями та імунітетами, а в окремих випадках — навіть нести міжнародну відповідальність. Саме із-за цього міжнародні організації посідають особливе місце в системі суб'єктів МП. Вони не прирівнюються до держав, але і не можуть розглядатися лише як прості механізми співробітництва без власної правової природи.

Як слушно зазначають авторитетні дослідники, зокрема Є. А. Шибаєва та М. Поточний, міжнародні організації наділені власною правосуб'єктністю, яка дозволяє їм брати участь у правотворчому процесі та реалізовувати надані повноваження. Водночас, М. Ф. Митрофанов наголошує, що правосуб'єктність цих організацій має специфічний характер, особливо коли йдеться про обсяг їхньої деліктоздатності. Це підтверджується й позицією самої ООН: як відзначав колишній Генеральний секретар Кофі Аннан, міжнародна відповідальність ООН за діяльність її збройних сил є прямим відображенням її міжнародної правосуб'єктності та здатності володіти відповідними правами й обов'язками [7, с. 29-30, 37].

Міжнародні організації відрізняються між собою за характером, обсягом компетенції та сферою діяльності. Одні з них мають універсальний характер і охоплюють практично всі основні напрями міжнародного співробітництва, інші функціонують у межах окремих регіонів або ж вузьких спеціалізованих напрямів. Така різноманітність зумовлює необхідність не лише загального визначення правового статусу міжнародних організацій, а й

їх внутрішньої класифікації, аналізу основних ознак та з'ясування особливостей міжнародної правосуб'єктності кожного типу організацій. Власне тому дослідження цього питання потребує поступового розгляду: від загальної характеристики міжнародних організацій як суб'єктів МП до аналізу їх конкретних видів і функцій.

Окремо слід звернути увагу на те, що правосуб'єктність міжнародних організацій є функціональною за своєю природою. Це означає, що вона існує не сама по собі, а в межах тих цілей і завдань, які були покладені в основу створення відповідної організації. Саме у цьому полягає одна із важливих відмінностей між міжнародною організацією та державою. Якщо, наприклад, держава володіє повною і універсальною міжнародною правосуб'єктністю, то міжнародна організація реалізує лише ту частину міжнародних повноважень, яка була передана їй державами-засновницями. У зв'язку з цим, питання про межі правосуб'єктності міжнародних організацій є одним із ключових в контексті даного підрозділу.

У вітчизняній та зарубіжній доктрині цю проблему досліджували такі науковці, як М. В. Буроменський, А. І. Дмитрієв та В. І. Муравйов, П. де Вішер, Ж. П. Ріттер, а також Є. Дж. де Аречага. Більшість із них, спираючись на Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди у зв'язку із каліцтвами, понесеними під час служби в ООН» 1949 року, доходять висновку, що здатність міжнародних організацій нести відповідальність виводиться з їхньої правосуб'єктності. Р. Хігінс розглядає міжнародно-правову відповідальність як один із найбільш значущих індикаторів володіння організацією правосуб'єктністю [7, с. 22-23].

Отже, розгляд міжнародних організацій як суб'єктів МП дає можливість не тільки встановити їх місце в загальній системі суб'єктів, а й показати, як міжнародне право реагує на потреби сучасного співтовариства та виробляє нові інституційні форми взаємодії між державами. Саме міжнародні організації детально демонструють, що суб'єктність у міжнародному праві не

є виключною ознакою держави, а може набувати різних форм залежно від мети, способу створення та сфери компетенції відповідного утворення. У подальшому це потребує більш детального аналізу їхніх ознак, міжнародної правосуб'єктності та основних напрямів діяльності в системі міжнародних відносин.

Перед тим, як далі продовжувати розкриття даної теми, необхідно ознайомитись з визначенням поняття «міжнародні організації» та їх видами. Так, у частині 23 статті 2 Глави 1 Регламенту Ради ЄС № 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року «Про імплементацію посиленої співпраці стосовно створення Європейської прокуратури» закріплене чітке визначення поняття «міжнародна організація», а саме: «міжнародна організація» означає організацію та її підпорядковані органи, що регулюються публічним міжнародним правом, або будь-який інший орган, заснований договором або на основі договору між двома чи декількома державами» [25, с. 3]. У пункті г ст. 1 Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП 1975 року) закріплено таке визначення поняття «міжнародна організація»: є організація, уповноважену адміністративним комітетом взяти на себе відповідальність за ефективну організацію та функціонування міжнародної системи гарантій» [22, с. 3]. Міжнародні організації поділяються на два види: на міжнародні міжурядові організації та міжнародні неурядові організації. ММО характеризуються певними ознаками, які дають їм можливість бути суб'єктом МП, до таких ознак належать: 1) здатність укладати МД; 2) мати привілеї та імунітети; 3) здатність заявляти міжнародно-правові претензії. Щодо МНУО, то повинні відповідати певним критеріям, таким, як: 1) вони не повинні мати комерційний характер; 2) МНУО не повинні використовувати чи пропагувати насильницькі методи; 3) такі організації не повинні брати участь у політиці, маючи на меті досягнення влади. Такі критерії вказують на те, що міжнародні неурядові організації не є класичними суб'єктами МП у тому ж обсязі, що й міжнародні міжурядові організації, оскільки їх правовий статус є значно

вужчим і більш обмеженим. На відміну від ММО, вони не наділені правом укладати міжнародні договори, а їх діяльність ґрунтується переважно на участі фізичних та юридичних осіб, об'єднаних спільними цілями у сфері міжнародного співробітництва. При цьому такі організації повинні мати неприбутковий характер, тобто не переслідувати комерційної мети та не бути спрямованими на отримання прибутку. В окремих випадках у міжнародній практиці визнаються організації, які поєднують представників бізнесу, однак навіть у такому разі їхня діяльність оцінюється крізь призму відповідності загальним вимогам до МНУО. Ще однією важливою ознакою міжнародної неурядової організації є неприпустимість використання насильницьких методів у її діяльності. Це означає, що до кола МНУО не можуть бути віднесені визвольні рухи, повстанські угруповання, воюючі сторони або інші збройні формування, оскільки вони мають інший міжнародно-правовий статус і розглядаються як окремі суб'єкти міжнародного права. Крім того, МНУО не повинна брати участь у політичній боротьбі з метою здобуття влади, адже така мета суперечить самій природі подібних об'єднань. Саме тому політичні партії, а також різноманітні міжнародні об'єднання політичного спрямування не визнаються міжнародними неурядовими організаціями у класичному розумінні.

У сучасній міжнародно-правовій доктрині питання міжнародної правосуб'єктності неурядових організацій і досі залишається дискусійним. Єдиного підходу до визначення їхнього місця та ролі в системі суб'єктів МП на сьогодні не сформовано. Традиційно первинним і повноцінним суб'єктом МП вважається суверенна держава, однак такий підхід нині виглядає надто вузьким, оскільки в міжнародних відносинах беруть участь не лише держави, а й міжурядові організації, нації, політичні рухи, МНУО та, дедалі частіше, фізичні особи. У науковій літературі немає одностайності щодо правового статусу МНУО: одні автори взагалі не визнають їх суб'єктами міжнародного права, інші розглядають їх лише як учасників міжнародних відносин, а ще інші — як носіїв спеціальної міжнародної правосуб'єктності. Водночас,

окремі дослідники фактично прирівнюють їхню правосуб'єктність до правосуб'єктності міжурядових організацій. Отже, у сучасній доктрині сформувалися два основні підходи: відповідно до першого МНУО не є суб'єктами міжнародного права, але беруть участь у міжнародних правовідносинах; згідно з другим — за МНУО, діяльність і статут яких не суперечать основним принципам, визнається обмежена міжнародна правосуб'єктність у межах консультативної взаємодії з міжнародними міжурядовими організаціями та в межах права МО. МНУО як форма багатосторонньої взаємодії громадськості виникають у відповідь на суспільні потреби та об'єктивні запити міжнародного життя. На відміну від ММО, правосуб'єктність і компетенція яких ґрунтуються на волевиявленні суверенних держав-учасниць, створення МНУО не породжує автоматичного набуття ними статусу повноцінного суб'єкта МП. Такі організації засновуються фізичними особами або їх об'єднаннями, які не мають суверенітету і не є носіями міжнародної правосуб'єктності, а також не перебувають у підпорядкуванні держави у тому самому сенсі, що й внутрішньодержавні утворення. Крім того, правові повноваження міжнародної організації, які дають підстави вважати її суб'єктом міжнародного права, мають прямо впливати з її установчого акта. Сам факт набрання чинності статутом МНУО не означає утворення нового суб'єкта МП [2, с. 30].

Отже, поділ міжнародних організацій на міжурядові та неурядові має важливе значення для правильного розуміння їх правової природи, функцій та меж участі у міжнародних відносинах. Якщо ММО наділяються певною міжнародною правосуб'єктністю на підставі установчих документів і можуть діяти від власного імені в межах наданої компетенції, то МНУО є передусім як інституції громадянського суспільства, що сприяють міжнародному співробітництву, однак не володіють повним обсягом міжнародної правосуб'єктності. Саме це розмежування дозволяє точніше визначити місце кожної з них у системі сучасного міжнародного права [2, с. 30; 9, с. 95-96].

Далі слід докладно розглянути, у чому саме полягає МПСБ МО і чому вона не зводиться лише до формального факту їх створення. Як слушно впливає з консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про відшкодування шкоди, завданої службовцю Організації Об'єднаних Націй 1949 року, міжнародна організація може мати власну міжнародну правосуб'єктність, якщо без такого статусу вона не здатна належним чином виконувати покладені на неї функції [14]. Це означає, що правосуб'єктність МО не є абстрактною чи номінальною: вона має прикладне значення і проявляється у здатності організації діяти на міжнародній арені від свого імені, набувати прав і обов'язків, а також захищати власні інтереси у відносинах із державами та іншими міжнародними інституціями. Саме тому МО не можна розглядати як прості об'єднання держав без самостійного правового значення. Їх юридична особистість впливає із засновницьких актів та загального змісту міжнародного права, а обсяг такої особистості визначається функціями, які держави передали відповідній організації. У міжнародно-правовій доктрині це зазвичай пояснюється тим, що організація має лише ту компетенцію, яка необхідна для досягнення її цілей, і не може виходити за межі свого мандата. Отже, правоздатність міжнародної організації є функціональною і спеціальною, на відміну від універсальної правосуб'єктності держави [16].

Однією з найпомітніших ознак МО як суб'єкта МП є її здатність укладати МД. У цьому питанні особливе значення має Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року, яка прямо виходить із того, що міжнародні організації можуть мати договірну правоздатність. Разом з цим, ця здатність не є безмежною: вона визначається правилами самої організації, тобто її установчими документами, внутрішніми процедурами та характером компетенції. Тому, на практиці, міжнародні організації укладають переважно ті договори, які стосуються їхньої діяльності, співробітництва з іншими організаціями, статусу штаб-квартири, адміністративних і фінансових питань

або надання технічної допомоги [16]. Не менш важливою ознакою є наявність у МО привілеїв та імунитетів. Їх правовий зміст полягає в тому, щоб забезпечити незалежне та ефективне виконання організацією своїх функцій, не допускаючи надмірного втручання з боку держави, де перебуває організація [20]. Власне, саме тому установчі та спеціальні угоди про штаб-квартиру, а також конвенції про привілеї та імунітети закріплюють особливий режим діяльності МО на території держав-членів або держави перебування. У цьому виявляється одна з характерних рис сучасного міжнародного права: МО не є сувереном, але для реалізації своїх цілей потребує певної юридичної автономії та захисту від одностороннього державного впливу. Ще однією ознакою міжнародної організації як суб'єкта МП є здатність заявляти міжнародно-правові претензії. У справі про відшкодування шкоди, завданої службовцю ООН, Міжнародний Суд ООН фактично визнав, що організація може пред'являти міжнародні вимоги на захист не лише власних інтересів, але й інтересів своїх агентів, якщо це необхідно для належного виконання її завдань. Це положення є надзвичайно важливим, оскільки воно підтверджує, що МО може виступати самостійним носієм прав. Отже, учасником міжнародно-правового захисту. Отже, право висувати претензії є не допоміжною, а суттєвою складовою її міжнародної правосуб'єктності.

Разом з тим, межі цієї правосуб'єктності залишаються чітко окресленими. МО не мають власної території, населення чи суверенної влади, а їх компетенція завжди похідна від волі держав-засновниць. Це означає, що на відміну від держави вони не можуть вільно розширювати сферу своєї діяльності, а діють лише в межах закріплених повноважень. У міжнародному праві такий підхід має велике значення, так як він, дає змогу зберегти баланс між суверенітетом держав і необхідністю створення ефективних наддержавних механізмів співробітництва. Важливим також є те, що міжнародні організації не здійснюють юрисдикцію щодо злочинів, учинених на території, де розташована їхня штаб-квартира чи інший офіс. У цьому аспекті провідна роль належить державі перебування, однак і вона не може

без належної згоди або передбаченої правової процедури вільно втручатися в діяльність організації, проводити обшуки, арешти чи інші примусові дії в її приміщеннях. Такий режим ще раз підтверджує, що МО володіють особливим статусом, який поєднує автономію з обмеженою, але реальною правосуб'єктністю.

Важливим елементом правового становища МО є їх представництво. На практиці для них частіше характерне одностороннє представництво, коли організація діє назовні через свої постійні місії, офіси або спеціальних представників, але не вибудовує класичну двосторонню дипломатичну систему, яка, в свою чергу, притаманна державам. Це пояснюється тим, що МО не є державою і не має потреби у повному наборі дипломатичних інструментів; її механізми взаємодії визначаються функціональною доцільністю та предметом діяльності. Саме тому практика міжнародних організацій у сфері представництва є значно гнучкішою та більш спеціалізованою, ніж державна дипломатія.

Формально міжнародні організації можуть укласти міжнародні договори, однак фактично коло таких договорів залишається досить обмеженим. Найчастіше йдеться про угоди про штаб-квартиру, домовленості про співробітництво з іншими міжнародними організаціями, адміністративні й фінансові угоди, а також договори, пов'язані з наданням технічної допомоги. Отже, сам факт наявності договірної правоздатності ще не означає її широкої реалізації: у реальному міжнародному житті вона використовується настільки, наскільки цього потребують цілі та функції відповідної організації.

Отже, МО як суб'єкти МП становлять особливу групу учасників міжнародних відносин, чиє правове становище поєднує похідний характер створення і самостійну юридичну особистість. Вони не є державами, але й не зводяться до простих координаційних механізмів; їх значення полягає саме в тому, що вони забезпечують організовану та стабільну форму міжнародного

співробітництва. Саме це робить МО одним із найбільш важливих інститутів сучасного міжнародного права.

Отже, слід ще раз наголосити на тому, що МО є унікальним феноменом сучасного міжнародного права. Вони поєднують у собі риси похідного утворення, створеного державами, та самостійного суб'єкта, здатного діяти на міжнародній арені. Їхня правосуб'єктність має функціональний характер, а її обсяг визначається цілями та завданнями, для досягнення яких вони були створені. Віденська конвенція 1986 року, Конвенція про привілеї та імунітети 1946 року, практика Міжнародного Суду ООН та проєкт статей про відповідальність міжнародних організацій — усе це створює правову основу для їхньої діяльності. Однак багато питань, зокрема, щодо відповідальності за порушення прав людини та взаємодії з національними судовими системами, залишаються відкритими та потребують подальшого дослідження. Безумовно, що роль МО у світовій політиці та праві буде лише зростати, що, в свою чергу, вимагатиме вдосконалення правових механізмів регулювання їхньої діяльності. Аналіз, що був проведений у даному підрозділі кваліфікаційної роботи, дозволяє також дійти до висновку, що міжнародні організації є похідними суб'єктами МП, чия правосуб'єктність виникає на підставі волевиявлення держав-засновниць, а їх основними ознаками виступають договірна правоздатність, привілеї та імунітети, а також здатність заявляти міжнародно-правові претензії. Важливим є розмежування між ММО, які є повноцінними суб'єктами в межах наданої компетенції, та МНУО, які не володіють таким обсягом правосуб'єктності. Отже, міжнародні організації посідають особливе місце в системі суб'єктів МП, поєднуючи похідний характер створення з самостійною юридичною особистістю, що дозволяє їм ефективно забезпечувати організовану та стабільну форму міжнародного співробітництва в сучасному глобалізованому світі.

3.2. Державоподібні утворення як суб'єкти міжнародного права

Разом із міжнародними організаціями, до категорії похідних суб'єктів міжнародного права належать також державоподібні утворення, які іноді ще називають «квазідержавами» або «територіальними утвореннями зі спеціальним статусом». Незважаючи на те, що на практиці вони зустрічаються значно рідше, ніж держави чи міжнародні організації, їхнє існування становить значний інтерес для науки міжнародного права, оскільки вони демонструють ще один можливий варіант міжнародної правосуб'єктності, яка не ґрунтується на суверенітеті, але й не зводиться до функціональної компетенції МО.

У міжнародно-правовій доктрині державоподібним утворенням приділяється значна увага саме через їхню унікальну природу. Вони є своєрідним «правовим мостом» між класичною державою та іншими похідними суб'єктами. Як слушно зазначає В. Г. Буткевич, такі утворення виникають не внаслідок дії принципу самовизначення народів у його класичному розумінні, а як результат спеціальної міжнародно-правової угоди, яка визначає їхній статус. Це означає, що на відміну від держав, чия правосуб'єктність є первинною та не залежить від волі інших суб'єктів, існування квазідержави завжди є наслідком свідомого волевиявлення міжнародного співтовариства або окремих держав. Саме ця похідність є ключовою для розуміння їхньої правової природи. Крім того, слід розрізняти державоподібні утворення та невизнані держави або сепаратистські регіони, оскільки останні не мають легітимного міжнародно-правового підґрунтя для свого існування, тоді як квазідержави створюються на підставі міжнародного договору або резолюції міжнародної організації.

Державоподібні утворення займають проміжне становище між державами та МО. Вони володіють низкою формальних ознак, характерних для держав: власною територією, постійним населенням, органами влади та

управління, а іноді власним законодавством і громадянством. Однак, на відміну від держав, вони зазвичай не мають повного суверенітету, а їхня міжнародна правосуб'єктність є похідною, обмеженою та здебільшого тимчасовою. Вона виникає на підставі міжнародного договору, рішення міжнародної організації або міжнародно-правового звичаю, а її обсяг визначається тими цілями та завданнями, заради яких таке утворення було створене або визнане міжнародним співтовариством.

У цьому контексті варто звернути увагу на співвідношення понять «обмежений суверенітет» та «відсутність суверенітету» стосовно квазідержав. Більшість дослідників, зокрема М. О. Баймуратов, стверджують, що державоподібні утворення не володіють суверенітетом у його класичному значенні. Адже їхня здатність здійснювати територіальне верховенство обмежена умовами міжнародного договору, який їх створив. Натомість вони наділені лише правом на внутрішнє самоврядування в межах, визначених зовнішнім актом. Це означає, що органи влади такого утворення не можуть, наприклад, змінити його політичний статус без згоди держав-гарантів або міжнародної організації, під егідою якої воно функціонує.

Щодо визначення поняття державоподібних утворень, то до них належать особливі політико-територіальні та політико-релігійні одиниці, які зовні нагадують держави, але не володіють державним суверенітетом у повній мірі. Вони утворюються відповідно до МД, у яких, у свою чергу, закріплюються межі прав та обов'язків даних суб'єктів. Державоподібні утворення мають здатність до самостійної реалізації цих прав та обов'язків, але обсяг їх міжнародної правосуб'єктності визначається виключно відповідними МД [5, с. 75].

У теорії міжнародного права існує декілька підходів до класифікації таких утворень. Одні автори поділяють їх на нейтралізовані території (наприклад, вільне місто Краків), вільні міста під протекторатом (Данциг) та території під міжнародним управлінням (Трієст). Інші, зокрема Л. Д. Тимченко, пропонують розрізняти постійні державоподібні утворення

(Ватикан, Мальтійський орден) та тимчасові, які створюються на перехідний період (наприклад, перехідні адміністрації ООН у Косово чи Східному Тиморі). Цей поділ має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки постійні утворення зазвичай мають стабільніший обсяг прав та обов'язків і довший термін існування.

Історія виникнення державоподібних утворень пов'язана з розвитком міжнародних відносин та потребою створення особливих форм політико-правової організації територій, які не могли бути повністю віднесені ні до суверенних держав, ні до звичайних залежних територій. Перші такі утворення з'являлися здебільшого внаслідок міжнародних домовленостей, територіальних компромісів або як результат особливого статусу окремих регіонів, що мали власні органи влади, але перебували під зовнішнім контролем чи міжнародною опікою. Саме тому в доктрині міжнародного права державоподібні утворення розглядаються як специфічний результат історичного поєднання політичних, релігійних та територіальних факторів.

Важливим є аналіз причин їх появи. Як зазначає А. І. Дмитрієв, після великих війн (особливо після Першої та Другої світових) міжнародне співтовариство часто стикалося з проблемою статусу територій, які не могли бути повернуті попереднім власникам або передані іншим державам через політичні, етнічні чи релігійні протиріччя. У таких випадках створення державоподібного утворення було компромісною, хоча часто й тимчасовою, формою територіального врегулювання. Крім того, деякі квазідержави виникали як інструмент міжнародного контролю над стратегічними регіонами (наприклад, вільна територія Трієст), що дозволяло уникнути посилення однієї з держав-переможниць.

Одними з найвідоміших прикладів ранніх державоподібних утворень вважають міста Данциг, Краків, вільну територію Трієст, а також інші території, статус яких визначався міжнародними договорами після Першої світової війни. Їх поява була зумовлена прагненням міжнародного співтовариства врегулювати спірні територіальні питання без повного

включення таких утворень до складу певної держави. У цей період формується уявлення про те, що територія може мати окремий міжнародно-правовий статус, а її органи влади — обмежену, але реальну компетенцію в межах визначених повноважень. Нині одним із найвідоміших державоподібних утворень є Ватикан — центр католицької церкви [3, с. 38].

Аналізуючи статус Вільних міст, варто згадати Договір про вільне місто Данциг (1920 р.), який передбачав його перебування під захистом Ліги Націй. Данциг мав власну конституцію, громадянство, парламент, але його зовнішні відносини представляла Польща. Цікаво, що Постійна палата міжнародного правосуддя у своїх консультативних висновках неодноразово наголошувала, що Данциг не є державою, а є автономною територією з особливим статусом, що підтверджує похідний характер його правосуб'єктності. Аналогічні риси мав і статус вільного міста Кракова (1815-1846), створеного за рішенням Віденського конгресу, який перебував під протекторатом Росії, Пруссії та Австрії. Фактично, обидва утворення були буферними зонами між великими державами, що свідчить про вирішальну роль міжнародного договору в їх появі.

Після Другої світової війни інтерес до державоподібних утворень зберігся, хоча їх кількість істотно зменшилася. Це було пов'язано з розвитком принципу суверенної рівності держав, деколонізацією та утвердженням класичної моделі державності. Водночас у міжнародному праві продовжували виникати особливі територіальні утворення, статус яких визначався мирними договорами, резолюціями міжнародних організацій або спеціальними міжнародними угодами. Саме в цей період державоподібні утворення остаточно закріплюються в науці міжнародного права як окрема категорія похідних суб'єктів.

Прикладом післявоєнного державоподібного утворення є Вільна територія Трієст, створена мирним договором з Італією 1947 року. Вона поділялася на дві зони (зона А під управлінням Великобританії та США, зона Б — Югославії), мала власний тимчасовий уряд і мала отримати нейтральний

статус під гарантією РБ ООН. Хоча цей статус так і не був повністю реалізований через політичні розбіжності, сам факт його створення показав готовність міжнародного права використовувати такі форми навіть у середині XX століття. Пізніше, у 1990-х роках, ООН створила перехідні адміністрації в Камбоджі (UNTAC), Східному Тиморі (UNTAET) та Косові (UNMIK). Ці утворення де-факто виконували функції державної влади, але їхній статус базувався на резолюціях РБ ООН, а не на суверенітеті території.

Так, історія виникнення державоподібних утворень свідчить про те, що вони є не випадковим явищем, а наслідком еволюції міжнародно-правових форм організації політичної влади на окремих територіях. Їх поява була зумовлена необхідністю знайти правові механізми для врегулювання особливих територіальних ситуацій, а також для забезпечення балансу між інтересами держав, міжнародного співтовариства та населення відповідних територій. Державоподібні утворення належать до похідних суб'єктів міжнародного права, оскільки їх правовий статус не є наслідком суверенітету, а формується на підставі міжнародно-правового акта, який і визначає межі їхніх прав, обов'язків та компетенції. Саме тому такі утворення не можна розглядати як повноцінні держави, навіть якщо вони мають окремі ознаки державності, зокрема територію, населення, власні органи управління та певну внутрішню автономію. Їхня правосуб'єктність є спеціальною і завжди пов'язаною з конкретним міжнародним режимом, у межах якого таке утворення функціонує [10, с. 85-86].

У міжнародно-правовій доктрині державоподібні утворення найчастіше аналізуються через призму їх особливого статусу та виключного характеру правового становища. З одного боку, вони можуть виступати учасниками окремих міжнародних відносин, а із другого — їх діяльність істотно обмежується тими умовами, які були закладені в основу створення або визнання відповідного утворення. Саме це робить їх проміжною ланкою між суверенною державою та іншими похідними суб'єктами міжнародного права. Характерною рисою державоподібних утворень є те, що їх МПСБ не виникає

автоматично. Вона залежить від наявності відповідного міжнародного договору, угоди чи іншого правового акта, яким устанавлюється їхній статус. Відтак обсяг їхніх прав і обов'язків не може тлумачитися розширено, оскільки будь-які повноваження мають ґрунтуватися на чітко визначеній правовій основі. Це означає, що навіть за наявності окремих елементів внутрішньої самостійності такі утворення залишаються юридично обмеженими у своїй зовнішній діяльності.

Зокрема, якщо держава укладає договори в будь-якій сфері, де це не суперечить міжнародному праву, то квазідержава може укладати лише ті угоди, які прямо передбачені її статусом (наприклад, угоди з державою перебування про розміщення органів влади, технічні домовленості з міжнародними організаціями). Вони також можуть обмінюватися дипломатичними представництвами, але, як правило, лише з обмеженим колом держав (наприклад, Ватикан має дипломатичні відносини з понад 180 країнами, тоді як Мальтійський орден — лише з близько 110). В окремих випадках державоподібні утворення навіть можуть бути спостерігачами в міжнародних організаціях (Ватикан спостерігач при ООН, Мальтійський орден має статус спостерігача при ГА ООН).

Подальший розвиток інституту державоподібних утворень свідчить про те, що їх поява та існування завжди були пов'язані з особливими політико-правовими обставинами, за яких міжнародне співтовариство було змушене шукати проміжні форми територіального устрою. У міжнародному праві такі утворення виникали не як результат природного історичного становлення держави, а як наслідок договірного врегулювання спірних територій, компромісів між великими державами або ж встановлення особливого міжнародного режиму на певній території. Саме тому їх правове становище від самого початку мало винятковий характер і не могло повністю відповідати класичній моделі суверенної держави.

Важливою сучасною тенденцією є поява так званих «територій під міжнародним управлінням» (international territorial administrations) — Косово,

Східний Тимор, Боснія і Герцеговина в окремі періоди. Їхня специфіка полягає в тому, що верховна влада належить не місцевому уряду, а міжнародній організації, яка делегує окремі повноваження місцевим органам. Такі утворення іноді називають «супердержавоподібними», оскільки вони мають атрибути держави (територія, населення, влада), але суверенітет або обмежений (як у Боснії та Герцеговині), або взагалі не належить місцевому населенню. Це новий етап у розвитку державоподібних утворень, що заслуговує на окреме дослідження.

У науковій літературі державоподібні утворення зазвичай характеризуються як похідні суб'єкти міжнародного права, що створюються первинними суб'єктами, насамперед державами, на підставі міжнародного договору або іншого міжнародно-правового акта. Така конструкція означає, що обсяг їхньої правосуб'єктності завжди є похідним і обмеженим, а отже, не може виходити за межі того мандата, який прямо встановлено в установчих документах або міжнародних домовленостях. Вони здатні самостійно здійснювати надані їм права та виконувати покладені обов'язки, однак це не змінює того факту, що їхня правова природа визначається зовнішнім волевиявленням держав і міжнародного співтовариства.

Історично такі утворення з'являлися переважно в періоди післявоєнного територіального врегулювання, коли виникала потреба тимчасово або постійно відокремити певну територію від безпосереднього суверенітету окремої держави. У таких випадках міжнародний договір міг закріплювати спеціальний статус території, її органів влади, порядку управління, а також права та обов'язки щодо зовнішніх відносин. Подібний підхід був характерний для міжвоєнного періоду, коли міжнародне право активно виробляло нові правові механізми для стабілізації кордонів і зменшення напруженості між державами. Отже, державоподібні утворення стали своєрідною відповіддю міжнародного права на політичні конфлікти, що не могли бути вирішені шляхом класичного включення території до складу суверенної держави.

Водночас державоподібні утворення не слід ототожнювати ні з державами, ні з міжнародними організаціями. Вони мають окремі зовнішні ознаки державності, але не володіють повним суверенітетом, а тому не можуть самостійно визначати основні напрями своєї зовнішньої політики або виступати в міжнародних відносинах без урахування обмежень, закладених у відповідному міжнародному акті. Саме цей елемент обмеженості є вирішальним для їх правової кваліфікації. Якщо держава є як носій повної міжнародної правосуб'єктності, а міжнародна організація — як функціонально спеціалізований суб'єкт, то державоподібне утворення займає між ними проміжне положення і може діяти лише в межах спеціально визначеного правового режиму.

Порівняльний аналіз державоподібних утворень та інших похідних суб'єктів дозволяє виокремити такі критерії: 1) на відміну від МО, квазідержави мають територію та населення, але позбавлені права на участь у міжнародному нормотворенні (за винятком обмежених угод); 2) на відміну від держав, вони не мають права на нейтралітет, власне громадянство часто є похідним від громадянства держави-метрополії (наприклад, у Ватикані — італійське громадянство для більшості резидентів), та не можуть без згоди держав-засновниць змінювати свій політичний статус. Це зближує їх із залежними територіями, але відмінність полягає в наявності міжнародного договірного підґрунтя для їхнього існування.

Важливим є те, що в різні історичні періоди міжнародне право по-різному підходило до питання визнання таких утворень. Деякі з них існували лише як тимчасові або перехідні утворення, інші ж набували тривалішого статусу й виконували функції, близькі до державних. Однак у будь-якому разі їх міжнародна правосуб'єктність залишалася похідною і не означала автоматичного набуття всіх суверенних прав. Саме тому в доктрині підкреслюється, що обсяг прав і обов'язків таких утворень визначається не загальними правилами державного суверенітету, а конкретними умовами міжнародного договору чи іншого акту, який їх створив або визнав.

Сучасні виклики, такі як поява кіберпростору, штучних територій (віртуальні держави) або унікальних анклавів, створених на основі корпоративних або приватних угод, не вписуються в класичну концепцію державоподібних утворень, оскільки їм бракує територіальної прив'язки. Водночас, вони можуть набувати окремих рис квазідержав у майбутньому, якщо отримають міжнародне визнання. Тому інститут, що розглядається в цьому підрозділі, є гнучким інструментом, здатним адаптуватися до новітніх форм політико-правової організації.

Окрему увагу слід звернути на те, що державоподібні утворення можуть бути наділені власними органами влади, адміністративними структурами, громадянством або навіть елементами внутрішнього законодавства, але ці ознаки самі по собі ще не роблять їх державами у міжнародно-правовому сенсі. Вони лише свідчать про наявність певної автономії у внутрішньому управлінні, що, однак, не скасовує їх залежності від зовнішніх правових рамок. У цьому й полягає специфіка їх правового становища: з одного боку, вони мають значну ступінь внутрішньої організованості, а із другого — позбавлені повної міжнародної самостійності.

На практиці це означає, що державоподібні утворення можуть бути учасниками міжнародно-правових відносин лише настільки, наскільки це передбачено їх статусом. Вони здатні вступати у взаємодію з іншими суб'єктами міжнародного права, брати участь у врегулюванні окремих питань свого становища, а іноді навіть бути стороною певних домовленостей. Проте така участь не є вільною і необмеженою, оскільки вона завжди прив'язана до конкретного правового режиму. Саме тому державоподібні утворення слід розглядати як виняткові, але водночас показові конструкції міжнародного права, які демонструють можливість існування проміжних форм між державою та іншими похідними суб'єктами.

Наприклад, Святий Престол (Ватикан) є активним учасником міжнародних відносин, підписантом багатьох конвенцій (зокрема, Конвенції про права дитини), але його правоздатність обмежена релігійною місією та

Латеранськими угодами 1929 року з Італією. Мальтійський орден, хоч і має статус спостерігача при ООН і видає власні паспорти, не має території та не може бути визнаний державою в класичному розумінні; його правосуб'єктність випливає з історичної традиції та міжнародного звичаю. Це підтверджує, що похідна правосуб'єктність може мати різне джерело: договір, резолюцію міжнародної організації, історичний звичай або навіть релігійний статут.

Отже, історико-правовий розвиток державоподібних утворень підтверджує, що вони виникали як інструмент урегулювання особливих територіальних ситуацій і завжди перебували в полі міждержавних домовленостей. Їхнє значення полягає не лише в тому, що вони становлять окрему групу похідних суб'єктів МП, а й у тому, що на їх прикладі найкраще видно межу між суверенітетом і спеціальним міжнародним статусом. Державоподібні утворення займають особливе місце в системі суб'єктів міжнародного права. Вони не є державами в повному розумінні цього слова, але й не можуть розглядатися як звичайні території без правового статусу. Їхня поява завжди була пов'язана з конкретними історичними та політичними обставинами, коли міжнародне співтовариство було змушене шукати особливу форму врегулювання певної території.

У підсумку можна бачити, що головною ознакою таких утворень є їх похідний характер. Вони виникають не самі по собі, а на підставі МД, угоди або іншого правового акта, який і визначає межі їхніх прав та обов'язків. Саме тому їх міжнародна правосуб'єктність є обмеженою і не може бути прирівняна до суверенної правосуб'єктності держав.

Водночас державоподібні утворення мають певну самостійність у межах наданого їм статусу. Вони можуть мати власні органи влади, управляти внутрішніми справами та брати участь у міжнародних відносинах настільки, наскільки це дозволено їх правовим режимом. Це робить їх проміжною ланкою між державами та іншими похідними суб'єктами МП.

Отже, державоподібні утворення є важливим прикладом того, що міжнародне право не обмежується лише класичною моделлю держави. Воно допускає існування й інших форм міжнародної правосуб'єктності, які виникають для вирішення особливих політичних і територіальних ситуацій. Саме тому вивчення таких утворень є необхідним для повного розуміння сучасної системи міжнародного права.

Отже, варто зазначити, що державоподібні утворення, хоча й рідкісне явище, виконують важливу функцію в міжнародному праві: вони дозволяють врегульовувати спірні ситуації без руйнування принципу суверенної рівності держав. Їхній аналіз сприяє розвитку теорії міжнародної правосуб'єктності, показуючи, що остання може мати різний обсяг та різні джерела походження. У майбутньому, з ускладненням міжнародних відносин (поява нових форм автономії, міжнародних адміністрацій, особливих зон), роль таких утворень може зрости, що вимагатиме подальшого доктринального осмислення.

Висновки до розділу 3

МО та державоподібні утворення посідають важливе, хоча й відмінне від держав, місце в сучасній системі міжнародно-правових відносин. Головна особливість цих суб'єктів полягає в тому, що їхня міжнародна правосуб'єктність не виникає з факту їх існування сама по собі, як у випадку з державами, а є похідною від волі держав-засновниць або міжнародних домовленостей. Інакше кажучи, вони з'являються на міжнародній арені не тому, що мають суверенітет, а тому, що держави вирішили їх створити і наділити певними правами та обов'язками.

МО є найбільш поширеним різновидом похідних суб'єктів, які створюються на договірних засадах і наділяються функціональною МПСБ. Їхня правосуб'єктність, на відміну від державної, не є універсальною, а обмежується цілями та завданнями, закріпленими в установчих актах. Водночас, як слушно зазначають авторитетні дослідники (Є. А. Шибаєва, М. Поточний, М. Ф. Митрофанов), після створення такі організації набувають

власної юридичної особистості, що дозволяє їм діяти від свого імені, укладати міжнародні угоди, користуватися привілеями та імунітетами, а також нести міжнародну відповідальність. Розглядаючи МО, слід зазначити, що вони є найпоширенішим і впливовим різновидом похідних суб'єктів. Як показує аналіз, вони створюються державами на договірних засадах і наділяються саме тією компетенцією, яка необхідна для досягнення визначених у їх установчих документах цілей. Важливо розуміти, що міжнародні організації не є простими механізмами співробітництва без власної правової природи. Після свого створення вони набувають самостійної юридичної особистості, що дозволяє їм діяти від власного імені, укладати міжнародні договори, користуватися привілеями та імунітетами, а також заявляти міжнародно-правові претензії. Ключовим у розумінні їхньої природи є те, що їхня правосуб'єктність є функціональною, тобто вона існує не сама по собі, а в межах тих завдань, для виконання яких організацію було створено. Підтвердженням цього є Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди, завданої службовцю ООН» 1949 року, де Суд фактично визнав, що міжнародна організація може мати власну міжнародну правосуб'єктність, якщо без такого статусу вона не здатна належним чином виконувати покладені на неї функції. Р. Хіггінс розвинула цю ідею, зазначивши, що міжнародно-правова відповідальність є одним із найбільш значущих індикаторів володіння організацією правосуб'єктністю. Як відзначав колишній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, міжнародна відповідальність ООН за діяльність її збройних сил є прямим відображенням її міжнародної правосуб'єктності [2, с. 29-30, 33, 35].

Важливим аспектом дослідження є розмежування між ММО та МНУО. Перші є повноцінними похідними суб'єктами МП, оскільки вони створюються державами, мають договірну правоздатність, користуються імунітетами та можуть виступати з міжнародними претензіями. Другі ж, попри їх значний вплив на міжнародні процеси, не володіють таким обсягом правосуб'єктності. Вони не мають права укладати міжнародні договори, їх

діяльність ґрунтується на участі фізичних та юридичних осіб, а головними критеріями для них є неприбутковий характер, відмова від насильницьких методів та неучасть у політичній боротьбі за владу. Отже, класичними суб'єктами міжнародного права з числа міжнародних організацій є саме міжурядові організації.

Правоздатність МО є спеціальною та обмеженою. Вона визначається правилами самої організації – її установчими документами, внутрішніми процедурами та характером компетенції. Як закріплено у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями 1986 року, міжнародні організації мають договірну правоздатність, однак на практиці вони укладають переважно ті договори, які стосуються їхньої діяльності, статусу штаб-квартири, адміністративних питань або надання технічної допомоги. Крім того, для реалізації своїх функцій МО наділяються привілеями та імунітетами, що закріплюється в спеціальних угодах про штаб-квартиру або конвенціях (наприклад, Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 року).

Щодо державоподібних утворень, то вони становлять ще більш специфічну категорію похідних суб'єктів МП. Ці утворення, які іноді називають «квазідержавами», займають проміжне становище між державами та міжнародними організаціями. З одного боку, вони мають ознаки, притаманні державам: власну територію, постійне населення, органи влади та управління, іноді навіть громадянство і власне законодавство. З другого боку, вони не володіють повним суверенітетом, а їхня МПСБ є похідною, обмеженою і, як правило, тимчасовою. Вона виникає на підставі міжнародного договору, рішення міжнародної організації або міжнародно-правового звичаю, а її обсяг визначається тими цілями, заради яких таке утворення було створене або визнане міжнародним співтовариством.

Такі утворення, на відміну від невизнаних держав або сепаратистських регіонів, мають легітимне міжнародно-правове підґрунтя для свого існування. Більшість дослідників стверджують, що вони не володіють суверенітетом у

класичному значенні, оскільки їхня здатність здійснювати територіальне верховенство обмежена умовами міжнародного договору, який їх створив. Натомість вони наділені лише правом на внутрішнє самоврядування в межах, визначених зовнішнім актом.

Найвідомішим прикладом державоподібного утворення на сьогодні є Ватикан. Історично такі утворення з'являлися переважно в періоди післявоєнного територіального врегулювання, коли виникала потреба тимчасово або постійно відокремити певну територію від безпосереднього суверенітету окремої держави. Яскравими прикладами з минулого є місто Данциг, вільна територія Трієст, місто Краків. Вони виникали як результат міжнародних домовленостей, територіальних компромісів або як особливий статус регіонів, що мали власні органи влади, але перебували під зовнішнім контролем чи міжнародною опікою. Головне, що об'єднує ці утворення, це те, що вони не можуть самостійно визначати основні напрями своєї зовнішньої політики, а будь-які їхні дії на міжнародній арені обмежуються умовами, закладеними у відповідному міжнародному акті.

Порівнюючи МО та державоподібні утворення, можна побачити як спільні риси, так і відмінності. Спільним для них є похідний характер правосуб'єктності: жоден із цих суб'єктів не володіє суверенітетом, обидва створюються державами на підставі міжнародно-правових актів, і обидва діють лише в межах наданої їм компетенції. Відмінність же полягає в тому, що міжнародні організації, як правило, створюються для виконання конкретних функцій у певній сфері міжнародного співробітництва, вони мають апарат управління, постійно діючі органи та набагато ширший обсяг правосуб'єктності, включаючи договірну правоздатність. Державоподібні ж утворення є насамперед територіальними одиницями з особливим статусом, які більше нагадують державу за формою, але позбавлені суверенітету за змістом.

Важливою відмінністю є також те, що якщо держава укладає договори в будь-якій сфері, де це не суперечить міжнародному праву, то квазідержава

може укладати лише ті угоди, які прямо передбачені її статусом. Крім того, державоподібні утворення, на відміну від МО зазвичай мають власну територію та населення, але позбавлені права на участь у міжнародному нормотворенні. Це зближує їх із залежними територіями, однак вирішальна відмінність полягає в наявності міжнародного договірної підґрунтя для їхнього існування.

Похідні суб'єкти міжнародного права є яскравим прикладом того, як міжнародне право адаптується до потреб міжнародного співтовариства. Їх існування доводить, що суб'єктність у міжнародному праві не є виключною прерогативою держав, а може набувати різних форм залежно від мети, способу створення та сфери компетенції відповідного утворення. Як МО, так і державоподібні утворення відіграють важливу роль у сучасних міжнародних відносинах: перші забезпечують організоване та стабільне співробітництво держав у різних сферах, другі — виступають інструментом врегулювання особливих територіальних ситуацій. Розуміння їхньої правової природи, обсягу правосуб'єктності та меж діяльності є необхідним для повного і всебічного аналізу сучасної системи міжнародного права.

Перспективи подальшого розвитку інституту похідних суб'єктів міжнародного права пов'язані з появою нових викликів, таких як кіберпростір, віртуальні держави або унікальні анклав, створені на основі корпоративних угод. Як зазначалося в підрозділі 3.2, хоча такі явища не вписуються в класичну концепцію державоподібних утворень через брак територіальної прив'язки, вони можуть набувати окремих рис квазідержав у майбутньому, якщо отримають міжнародне визнання. Крім того, сучасна тенденція до створення «територій під міжнародним управлінням» (Косово, Східний Тимор) свідчить про еволюцію цього інституту, де верховна влада належить не місцевому уряду, а міжнародній організації. Все це вимагатиме подальшого доктринального осмислення та вдосконалення правових механізмів регулювання діяльності похідних суб'єктів міжнародного права.

ВИСНОВКИ

Дослідження суб'єктів міжнародного права можна зробити такі висновки. Поняття суб'єктів МП є одним із найважливіших у всій системі міжнародного права. Без нього неможливо зрозуміти, хто саме бере участь у міжнародних відносинах, хто має права та обов'язки, хто може створювати норми МП і хто несе відповідальність за їх порушення. Визначення М. В. Буроменського є помірно широким і уможливорює враховувати сучасні реалії, де поряд з державами активну участь беруть МО, а в окремих галузях — й інші актори.

Ключовим поняттям для розуміння суб'єктів МП є міжнародна правосуб'єктність. Це здатність суб'єкта брати участь у міжнародних правовідносинах, володіти правами та обов'язками, а також підпорядковуватись міжнародно-правовим нормам. Вона включає три обов'язкові елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Для держав ці три елементи виникають одночасно з моменту їх утворення. Для похідних суб'єктів, таких як МО та державоподібні утворення, обсяг цих елементів визначається установчими документами. Важливо розуміти різницю між правосуб'єктністю та міжнародно-правовим статусом. Правосуб'єктність — це абстрактна, загальна здатність бути суб'єктом права. Тоді як статус — це конкретна сукупність прав та обов'язків, якими суб'єкт реально володіє в певний момент часу. Наприклад, держава, яка не є членом ООН, має правосуб'єктність, але її статус відрізняється від статусу держави-члена ООН, оскільки вона не має прав та обов'язків, передбачених Статутом ООН. Розвиваючи це положення, слід зазначити, що правосуб'єктність не є статичним явищем, а перебуває в процесі постійної еволюції, дедалі більше набуваючи багаторівневого характеру, що знайшло своє відображення у практиці міжнародних судових установ, які визнавали правосуб'єктність за

міжнародними організаціями, національно-визвольними рухами та навіть окремими індивідами в межах конкретних правових режимів.

Історичний аналіз показує, що коло суб'єктів МП поступово розширювалося. На етапі античності та середньовіччя головними суб'єктами були виключно держави. Класична школа МП XVII-XVIII століть, започаткована Гуго Гроцієм, остаточно закріпила за державами статус основного суб'єкта. Переломним моментом стала друга половина XIX століття, коли з'явилися міжнародні адміністративні союзи — Всесвітній поштовий союз (1874 рік) та Міжнародний телеграфний союз (1865 рік). Вони мали власні органи, укладали угоди з державами, користувалися привілеями та імунітетами. Саме тоді виникла потреба в категорії «похідна правосуб'єктність». Після створення ООН у 1945 році та Консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про відшкодування шкоди на службі ООН 1949 року, МО остаточно утвердилися як повноцінні вторинні суб'єкти. XX століття також принесло часткове визнання правосуб'єктності індивіда. Нюрнберзький і Токійський трибунали вперше закріпили можливість притягнення фізичної особи до міжнародно-правової відповідальності за злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності. Ст. 34 Європейської конвенції з прав людини 1950 року закріпила право фізичних осіб звертатися до Європейського суду з прав людини.

Щодо класифікації суб'єктів МП, то вона є багатогранною і дискусійною. Існує кілька критеріїв класифікації. За способом утворення суб'єкти поділяються на первинні та похідні. Первинні суб'єкти — це держави та народи, що борються за незалежність. Їхня правосуб'єктність не створюється іншими суб'єктами, а випливає з самого факту їх існування. Похідні суб'єкти — це МО та державоподібні утворення. Вони набувають правосуб'єктності внаслідок їх створення державами на підставі МД. За обсягом правосуб'єктності розрізняють суб'єктів з повною правосуб'єктністю (держави), частковою (МО та державоподібні утворення) та спеціальною (фізичні особи, МНУО, ТНК). За роллю у міжнародно-

правовому порядку держави є творцями норм, МО виконують координаційну та контрольну функції, а народи, що борються за незалежність, реалізують право на самовизначення. Існує також поділ на універсальних суб'єктів (держави) та спеціальних (учасники з обмеженою сферою діяльності). Важливо зазначити, що не кожен учасник міжнародних відносин є суб'єктом МП. ТНК, МНУО та фізичні особи можуть брати участь у міжнародних відносинах, але питання їх визнання повноцінними суб'єктами залишається дискусійним. Це пов'язано з тим, що вони не володіють повною міжнародною правосуб'єктністю, як держави. У науці склалися три основні підходи щодо цього питання, і в цій роботі підтримується позиція, відповідно до якої вони можуть розглядатися як «спеціальні суб'єкти» з обмеженою правосуб'єктністю у визначених міжнародним правом сферах.

Крім традиційних критеріїв, сучасна міжнародно-правова доктрина пропонує розмежування суб'єктів залежно від обсягу нормотворчої компетенції, а також територіальний критерій, відповідно до якого розрізняють територіальних суб'єктів (держави, державоподібні утворення) та нетериторіальних (МО, нації, що борються за незалежність, фізичні особи). У сучасній науці також обговорюється доцільність виокремлення наднаціональних суб'єктів, насамперед Європейського Союзу, який поєднує риси МО та державоподібного утворення, що свідчить про те, що традиційна класифікація суб'єктів МП не є вичерпною.

Кореляція поняття суб'єкта МП з іншими категоріями проявляється в кількох аспектах. З міжнародною відповідальністю — деліктоздатність як елемент правосуб'єктності визначає можливість притягнення суб'єкта до відповідальності. Держави несуть повну міжнародну відповідальність, МО — лише в межах своєї компетенції, а фізичні особи — індивідуальну кримінальну відповідальність. З міжнародним визнанням — сучасна практика, зокрема після розпаду СРСР та Югославії, підтверджує перевагу декларативної теорії, за якою визнання лише констатує факт існування суб'єкта, а не створює його. З правом міжнародних договорів — здатність

укладати МД є однією з головних ознак суб'єкта МП, що прямо закріплено у статті 6 Віденської конвенції про право МД 1969 року. Крім того, у сучасній міжнародно-правовій науці все частіше застосовується не тільки формально-юридичний, а й функціональний підхід до класифікації суб'єктів МП, який характеризується розподілом суб'єктів не за формою їх утворення чи обсягом правосуб'єктності, а за їх призначенням та реальною роллю у міжнародних відносинах. Розуміння цих кореляційних зв'язків має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки уможливорює уникнути помилок під час кваліфікації статусу певного учасника міжнародних відносин.

Щодо держав як основних суб'єктів МП, то вони є головними, первинними та повноправними суб'єктами. Їхня міжнародна правосуб'єктність є універсальною, похідною від суверенітету та не залежить від визнання з боку інших держав. Ключовими ознаками держави є суверенітет (внутрішній та зовнішній), визначена територія, постійне населення, політична влада, здатність видавати закони та вступати у відносини з іншими державами. Суверенітет забезпечує рівність держав на міжнародній арені та є тією властивістю, яка відрізняє державу від усіх інших суб'єктів. Внутрішній суверенітет означає верховенство державної влади всередині країни, зовнішній — незалежність на міжнародній арені. Аналізуючи теорії походження держави (теологічну, патріархальну, органічну, психологічну, насильницьку, договірну, марксистську), можна сказати, що жодна з них не є вичерпною. Сучасна наука розглядає виникнення держави як результат комплексної взаємодії економічних, соціальних, політичних та культурних чинників. Держави наділені широким колом прав: право на дипломатичні та консульські відносини, право на участь у МО, право на захист своїх громадян за кордоном, право на мирне вирішення спорів, право законодавчої ініціативи у сфері МП. Основними обов'язками держав є: виконання МД, дотримання норм МП, виконання рішень міжнародних судів, забезпечення прав людини та підтримання міжнародного миру і безпеки. Практика Міжнародного Суду ООН підтверджує, що держави несуть

відповідальність за порушення своїх зобов'язань. Яскравим прикладом є справа «Нікарагуа проти США» 1986 року. Важливими аспектами правового статусу держав є також визнання (декларативна теорія), правонаступництво (принцип «*tabula rasa*» для нових незалежних держав та принцип континуїтету для випадків об'єднання чи розділення), державні імунітети (перехід від абсолютного до функціонального), а також відповідальність за міжнародно-протиправні діяння (реституція, компенсація, сатисфакція).

Сучасні виклики, такі як питання легітимності уряду, ефективного контролю над територією та населенням, а також необхідність колективного реагування на транснаціональні загрози (тероризм, кібератаки, пандемії, кліматичні зміни), впливають на повноту міжнародної правосуб'єктності держав. Режимми, що не контролюють повністю свою територію або не мають широкого міжнародного визнання, стикаються з обмеженнями у реалізації своїх міжнародних прав. У цьому контексті держави не втрачають свого статусу основних суб'єктів МП, а навпаки – використовують нові міжнародно-правові механізми для більш ефективної реалізації власних інтересів, залишаючись головними «творцями» міжнародного права.

Щодо народів, що борються за незалежність, то вони займають особливе місце в системі основних суб'єктів МП. Їхній статус ґрунтується на принципі рівноправності та самовизначення народів, закріпленому у Статуті ООН та Міжнародних пактах про права людини 1966 року. Вони не є державами, але вже не можуть розглядатися виключно як внутрішньополітичне явище. Правосуб'єктність таких народів є похідною, обмеженою та тимчасовою. Вона виникає з моменту початку боротьби за незалежність і припиняється після її завершення (створенням власної держави або інтеграцією в існуючу). Право на самовизначення не є абсолютним. Воно реалізується у співвідношенні з принципами територіальної цілісності держав, непорушності кордонів та невтручання у внутрішні справи. Це співвідношення є одним із найскладніших аспектів сучасного МП. Найбільш чітко статус народів, що борються за незалежність,

проявився в процесах деколонізації після Другої світової війни. Колоніальні народи отримали право на створення власної державності. У сучасних умовах не кожен національно-визвольний рух автоматично набуває статусу суб'єкта МП. Для цього потрібна наявність підтримки з боку значної частини населення, здатність виступати від імені народу, наявність органів представництва та визнання на міжнародному рівні. Інтереси народів, що борються за незалежність, представляють національно-визвольні рухи, політичні структури або органи самоврядування. У разі міжнародного визнання вони можуть брати участь у конференціях, вести переговори, укладати окремі угоди, але їхні повноваження завжди є обмеженими.

Під час розгляду питання про народи, що борються за незалежність, важливо розмежовувати поняття «народ» та «нація». Поняття народу в міжнародно-правовому сенсі не зводиться тільки до етнічної спільності; у низці випадків воно охоплює ширше коло осіб, об'єднаних спільними історичними, політичними та культурними ознаками. Саме тому народ розглядається насамперед як колективний носій права на самовизначення. Водночас на практиці правознавці часто вказують саме на право націй, з яких складаються народи. Крім того, важливо розуміти, що такі народи найчастіше виникають у ситуаціях, коли певна частина населення не має можливості вільно реалізувати своє право на самовизначення в межах існуючої держави, а їхня боротьба може бути спрямована на досягнення автономії, федералізації, асоціації або повної незалежності.

Щодо похідних суб'єктів МП, то до них належать МО та державоподібні утворення. Головна особливість цих суб'єктів полягає в тому, що їхня правосуб'єктність не виникає з факту їх існування сама по собі, як у випадку з державами. Вона є похідною від волі держав-засновниць або міжнародних домовленостей. МО є найбільш поширеним і впливовим різновидом похідних суб'єктів. Вони створюються державами на договірних засадах і наділяються тією компетенцією, яка необхідна для досягнення визначених у їх установчих документах цілей. Після створення вони

набувають самостійної юридичної особистості, що дозволяє їм діяти від власного імені. Основними ознаками МО як суб'єктів МП є: здатність укладати МД, наявність привілеїв та імунітетів, здатність заявляти міжнародно-правові претензії. Як випливає з Консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про відшкодування шкоди 1949 року, МО може мати власну міжнародну правосуб'єктність, якщо без такого статусу вона не здатна належним чином виконувати свої функції. Правосуб'єктність МО є функціональною — вона існує в межах тих цілей і завдань, для яких організацію було створено. Важливим є розмежування між ММО та МНУО. ММО є повноцінними похідними суб'єктами МП. Вони створюються державами, мають договірну правоздатність, користуються імунітетами та можуть виступати з міжнародними претензіями. МНУО, попри їх значний вплив на міжнародні процеси, не володіють таким обсягом правосуб'єктності. Вони не мають права укладати МД, їх діяльність ґрунтується на участі фізичних та юридичних осіб. Головними критеріями для МНУО є неприбутковий характер, відмова від насильницьких методів та неучасть у політичній боротьбі за владу. Щодо державоподібних утворень, то вони становлять більш специфічну категорію похідних суб'єктів. Вони займають проміжне становище між державами та МО. З одного боку, вони мають ознаки, притаманні державам: власну територію, постійне населення, органи влади та управління, іноді навіть громадянство і власне законодавство. З другого боку, вони не володіють повним суверенітетом, а їхня правосуб'єктність є похідною, обмеженою і тимчасовою. Державоподібні утворення виникають не самі по собі, а на підставі МД, угоди або іншого правового акта, який визначає межі їхніх прав та обов'язків. Найвідомішими прикладами ранніх державоподібних утворень є вільне місто Данциг, вільна територія Трієст, вільне місто Краків. Нині одним із найвідоміших державоподібних утворень є Ватикан.

Аналіз, що був проведений у підрозділі 3.2, показав, що такі утворення, на відміну від невизнаних держав, мають легітимне міжнародно-правове

підґрунтя для свого існування, а більшість дослідників (зокрема, М. О. Баймуратов) стверджують, що вони не володіють суверенітетом у класичному значенні. Важливою відмінністю є те, що якщо держава укладає договори в будь-якій сфері, то квазідержава може укласти лише ті угоди, які прямо передбачені її статусом. Крім того, державоподібні утворення, на відміну від МО, як правило, мають власну територію та населення, але позбавлені права на участь у міжнародному нормотворенні. Перспективи подальшого розвитку інституту похідних суб'єктів пов'язані з появою нових викликів, таких як кіберпростір, віртуальні держави або території під міжнародним управлінням (Косово, Східний Тимор), де верховна влада належить не місцевому уряду, а міжнародній організації, що свідчить про еволюцію цього інституту.

Система суб'єктів сучасного МП є складною, багаторівневою та динамічною. Вона включає різні категорії учасників — від первинних держав до похідних МО та державоподібних утворень, а також спеціальних суб'єктів, чий статус залишається дискусійним. Держави залишаються головними, фундаментальними суб'єктами МП. Вони володіють повною правосуб'єктністю, є творцями міжнародно-правових норм і головними гарантами їх дотримання. Жоден інший учасник міжнародних відносин не може замінити державу в цій ролі. Поряд з державами важливу роль відіграють народи, що борються за незалежність, МО та державоподібні утворення. Вони мають похідну, обмежену правосуб'єктність, але без них сучасна система міжнародних відносин була б неповною. Особливо це стосується МО, які забезпечують організоване та стабільне співробітництво держав у різних сферах. Не можна оминати увагою і спеціальних суб'єктів — фізичних осіб, МНУО, ТНК. Хоча питання про їхню правосуб'єктність залишається дискусійним, їхній вплив на міжнародні відносини є беззаперечним. МП поступово визнає за ними окремі права та обов'язки, особливо у сферах захисту прав людини, міжнародної кримінальної відповідальності та міжнародного економічного права. Історичний аналіз свідчить про те, що коло суб'єктів МП постійно розширюється. Якщо в

античності та середньовіччі єдиними суб'єктами були держави, то в XIX столітті з'явилися перші міжнародні адміністративні союзи, у XX столітті — МО та частково індивіди. Ця тенденція, швидше за все, продовжиться і в майбутньому. Класифікація суб'єктів МП має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення. Вона дозволяє визначити обсяг прав та обов'язків конкретного учасника, передбачити межі його відповідальності та обрати належні механізми взаємодії. Саме тому глибоке розуміння класифікації є необхідною умовою для ефективної практичної діяльності дипломатів, юристів-міжнародників, суддів та інших фахівців, які працюють у сфері міжнародних відносин. Проведене дослідження підтверджує, що, незважаючи на глобалізацію, появу нових акторів (ТНК, МНУО) та інтеграційні процеси, держава зберігає своє центральне місце в системі МП. Водночас, сучасне МП вже не можна розглядати виключно як право міждержавних відносин. Воно стає більш гнучким, відкритим до нових учасників та адаптованим до реалій глобалізованого світу. Коло суб'єктів МП не є замкнутим — воно продовжує розвиватися разом із МП, яке поступово відходить від виключно формально-юридичного бачення суб'єктності та все частіше враховує функціональне призначення учасника міжнародних відносин. Подальші дослідження суб'єктів МП мають бути спрямовані на аналіз нових форм правосуб'єктності, що виникають у зв'язку з розвитком інтеграційних процесів (наприклад, Європейський Союз як наднаціональне утворення), появою нових акторів (кіберпростір, штучний інтелект, міжнародні терористичні мережі) та зростанням ролі недержавних акторів у міжнародних відносинах. Саме ці напрями стануть, ймовірно, головними темами дискусій у науці МП найближчими десятиліттями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевза Ю. П., Демчик Н. П., Мота А. Ф. Міжнародне право (у схемах і таблицях): навч. посібник. Електр. навч. вид. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2023. 138 с.
2. Білорус І. О. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації міжнародного економічного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2005. 219 с.
3. Буроменський М. В. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
4. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
5. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник / А. В. Войціховський; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
6. Гапотій В. Д. Теорія держави і права: навчальний посібник / Письменницький А. А., Гапотій В. Д., Попенко Я. В., Поліщук В. Г. Мелітополь: ФО-П Однорог Т. В., 2017. 298 с.
7. Денисова Д. О. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних міжурядових організацій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2012. 255 с.
8. Кирилюк Н. В. Особливості реалізації принципу суверенної рівності держав у сучасному міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Львів, 2014. 190 с.
9. Майдибура Б. В. Україна як суб'єкт міжнародного права. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. Т. В. Марени. Київ: МДУ, 2026. С. 86-88.

10. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
11. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
12. Філяніна Л. А. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне право» / Дніпро-2016, 211 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1117/9.1.pdf>
13. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
14. Висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди, завданої службовцю ООН» 1949 року. URL: <https://www.icj-cij.org/index.php/node/103744>
15. Висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Про відшкодування шкоди на службі ООН» 1949 року. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/4/004-19490411-ADV-01-00-EN.pdf>
16. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY& mtdsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en
17. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
18. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text
19. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1983 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U>

20. Висновок Міжнародного Суду ООН у справі «Нікарагуа проти США» 1986 року. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>
21. Європейська конвенція з прав людини 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n426
22. Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП 1975 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_012#Text
23. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
24. Проект статей про відповідальність міжнародних організацій 2011 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_11_2011.pdf
25. Регламент Ради ЄС № 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року «Про імплементацію посиленої співпраці стосовно створення Європейської прокуратури» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-17/ed20171012#n37
26. Статут ООН 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#
27. Угода між Організацією Об'єднаних Націй та Сполученими Штатами Америки про штаб-квартиру ООН 1947 року. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/210063>
28. Чернега В. М., Шаталова Л. М., Мельниченко О. В. Механізм правового регулювання міжнародних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. №93. Том 5. С. 432-437.
29. Сироїд Т. Л. Правовий статус учасників кримінально-процесуальних відносин у міжнародному кримінальному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2011. 380 с.

30. Тарасов О. В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2015. 509 с.
31. Талько В. Л. Міжнародно-правові форми співробітництва держав з міжнародними економічними організаціями: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2000. 183 с.
32. Кулеба Д. І. Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2005. 203 с.
33. Білоцький С. Д. Міжнародне-правове регулювання співробітництва регіональних організацій колективної безпеки з ООН (на прикладі миротворчих операцій НАТО в Південно-Східній Європі) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2008. 219 с.
34. Ліпкан І. А. Організація Чорноморського економічного співробітництва як особливий суб'єкт міжнародного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2008. 196 с.
35. Музика Я. І. Правовий статус Всесвітньої Митної Організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 200 с.
36. Лабунська А. В. Правовий статус Міжнародного валютного фонду та співробітництво з Україною: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2015. 268 с.
37. Ольшанецька С. В. Правовий статус осіб, свобода яких обмежена у зв'язку із неміжнародним збройним конфліктом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2016. 200 с.
38. Отрош В. М. Міжнародна правосуб'єктність Суверенного Мальтійського Ордена: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2016. 205 с.
39. Донець А. А. Міжнародна правосуб'єктність суб'єктів федерації в Європейському Союзі (на прикладі ФРН): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Харків, 2017. 217 с.

40. Фоміна Л. О. Правове регулювання забезпечення безпеки учасників міжнародного кримінального судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2017. 209 с.

41. Климович Н. Ю. Міжнародно-правове регулювання організації та діяльності судових органів регіональних об'єднань економічної інтеграції: дис. ... д-ра філософії: 293. Київ, 2023. 282 с.

42. Антонович М. М. Міжнародне публічне право: підручник для студентів закл. вищ. освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 515 с.

43. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право: підручник / М. О. Баймуратов; М-во освіти і науки України, Ін-т законодавства Верхов. Ради України, Представництво європ. орг. публ. права в Україні. Київ; Одеса: Фенікс, 2018. 760 с.

44. Котуха О. С. Міжнародне право: навч. посіб.: [для здобувачів вищої освіти галузі знань «Право» спец. 081 «Право» Львів. торг.-екон. ун-ту] / Котуха О. С., Фігель Ю. О., Скрекля Л. І. ; Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. торг.-екон. ун-т. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2020. 254 с.

45. Міжнародне публічне право: навч.-метод. посіб.: [для здобувачів вищої освіти юрид. ф-тів та профіл. закл. вищої освіти] / Н. В. Кирилюк, А. З. Маник, С. М. Задорожна; М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2021. 267 с.

46. Міжнародне публічне право: навч.-метод. посіб.: [для студентів юрид. вузів, викладачів, аспірантів] / М-во освіти і науки України, Міжнар. гуманітар. ун-т ; [уклад. С. С. Андрейченко та ін.]. Одеса: Фенікс, 2021. 318 с.

47. Міжнародне публічне право: основи теорії: навч.-метод. посіб. [для студентів спец. 081 «Право» та 293 «Міжнар. Право» / розроб. та склали: Х. Н. Бехруз та ін.] ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Каф. міжнар. та європ. права. Одеса : Юридика, 2023. 251 с.

48. Перепьолкін С. М., Трескін Д. О., Філатов В. В. Міжнародне публічне право: підручник: у 2 т. Т. 1: Основи теорії. Дніпро: Університет митної справи та фінансів. 2025. 250 с.

49. Теорія міжнародного права: навч.-метод. посіб. / [Бігняк О. В. та ін.]; за ред. О. В. Бігняка; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Ф-т міжнар.-прав. відносин, Каф. міжнар. та європ. права. Херсон: Гельветика, 2020. 223 с.

50. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник: для студентів, аспірантів, викладачів юрид. закл. вищої освіти та науковців / Т. Л. Сироїд; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 647 с.